

Hola, Sobirania alimentària!

**DOCENTS PER UNA EDUCACIÓ CRÍTICA I
TRANSFORMADORA EN FORMACIÓ
PROFSSIONAL**

ALIMENTACCIÓN

XARXA EDUCATIVA PER LA SOSTENIBILITAT ALIMENTÀRIA

Hola, Sobirania alimentària!

DOCENTS PER UNA EDUCACIÓ CRÍTICA I TRANSFORMADORA EN FORMACIÓ PROFESSIONAL

AUTORIA:

Calle Floridablanca 66-72 local 5
08015 Barcelona
Tel. • 93 423 70 31 • Fax 93 423 18 95
educacion.madrid@justiciaalimentaria.org
<https://justiciaalimentaria.org>
<https://redalimentacion.org/>

COL·LABOREN:

Gema Celorio Díaz
Patricia Gómez Ruiz
Estefanía Torreblanca Fernández
Jaume Canals Bestard
María Bermúdez Rus
Lucía López Marco
Anna Muñoz Gil
Alicia Sevilla Atienza

DISSENY: Alicia Sevilla Atienza

MAQUETACIÓ: Lucía Sanz Martínez y David Roldán Vicario

IMPRIMEIX: Imprenta Almira Brea SL

DIPÒSIT LEGAL: M 26027-2021

Maig 2021

FINANÇAMENT:

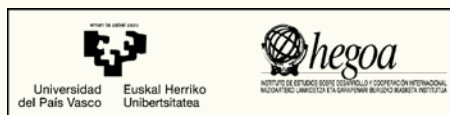
Aquesta publicació ha estat realitzada amb el suport financer de l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional per al Desenvolupament (AECID) i de l'Agència Basca de Cooperació al Desenvolupament (AVCD). El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de Justícia Alimentària i Hegoa i no reflecteix necessàriament l'opinió de l'AVCD o de l'AECID.

Logo llicència creative commons.

Aquest document està creat sota unes llicències de Creative Commons. Es permet lliurement copiar, distribuir i comunicar públicament aquesta obra sempre que se'n reconegui l'autoria i no s'utilitzi per a fins comercials. No es pot alterar, transformar o generar una obra derivada a partir d'aquesta.

Llicència completa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Zubiria Etxea. UPV/EHU
Avda. Lehendakari Agirre, 83 • 48015 Bilbao
Tel.: 94 601 70 91 • Fax: 94 601 70 40
hegoa@ehu.eus

Biblioteca del Campus de Álava. UPV/EHU
Nieves Cano, 33 • 01006 Vitoria-Gasteiz
Tel. • Fax: 945 01 42 87 • gema_celorio@ehu.eus
www.hegoa.ehu.eus

Índex de continguts

INTRODUCCIÓ	3
Qui som?.....	3
MÒDUL 1. INNOVACIÓ EDUCATIVA I PEDAGOGIES TRANSFORMADORES	5
INTRODUCCIÓ	6
ENFOCAMENTS QUE ALIMENTEN	8
Sobirania alimentària	8
Enfocament de gènere	9
Sostenibilitat	9
Pedagogies crítiques	11
INNOVACIÓ EDUCATIVA PER A LA TRANSICIÓ ALIMENTÀRIA	12
Què és i què no és innovació educativa.....	14
DEL CAMP A L'AULA	15
REFERÈNCIES I RECURSOS	18
MÒDUL 2. SOBIRANIA ALIMENTÀRIA I DRET A L'ALIMENTACIÓ	19
QUÈ ENTENEM PER SOBIRANIA ALIMENTÀRIA?	20
EL DRET A L'ALIMENTACIÓ I A LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA	21
ELS SISTEMES ALIMENTARIS	22
Model agroindustrial.....	23
Model agroecològic	25
CONCLUSIONS	27
REFERÈNCIES I RECURSOS	28
MÒDUL 3. EDUCACIÓ ALIMENTÀRIA	29
INTRODUCCIÓ	30
COM ENS ALIMENTEM AVUI?	31
Transicions alimentàries.....	31
Quines conseqüències té la mala alimentació en la nostra salut?	32
Malbaratament alimentari	32
INTERESSOS OCULTS DE LA INDÚSTRIA ALIMENTÀRIA	33
qui és qui? les eines que manegen	33
EDUCACIÓ ALIMENTÀRIA, GÈNERE I PUBLICITAT	34

De nou, una qüestió de gènere.....	34
No és veritat, només és publicitat.....	35
La moda del natural, artesanal, casolà	35
ALTERNATIVES.....	37
REFERÈNCIES I RECURSOS.....	38

MÒDUL 4. ECONOMIES TRANSFORMADORES

I MÓN LABORAL 39

INTRODUCCIÓ	40
QUÈ ÉS L'ECONOMIA?	41
Origen del terme	41
Models econòmics	41
Quins valors promou cada model?	42
QUÈ APORTEN LES ECONOMIES TRANSFORMADORES?.....	43
ALTRES APORTACIONS DESDE L'ECOFEMINISME	44
LES ECONOMIES TRANSFORMADORES	45
ECONOMIES NO TAN TRANSFORMADORES.....	47
ACCEDIR AL MERCAT LABORAL	48
LA TASCA DOCENT	48
ALGUNES ORIENTACIONS	49
REFERÈNCIES I RECURSOS	50

MÒDUL 5. ALGUNES IDEES PER A L'ELABORACIÓ

DE PROJECTES D'INNOVACIÓ EDUCATIVA 51

FRASES QUE ENS INSPIREN	52
ESTRUCTURA POSSIBLE PER A UN PROJECTE D'INNOVACIÓ....	53
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	55
AGRAÏMENTS.....	56

Introducció

QUI SOM?

Justícia alimentària

Justícia alimentària és una associació formada per persones que creiem en la necessitat de canviar el sistema agroalimentari actual, que oprimeix i expulsa les comunitats rurals, i destrueix el medi ambient. aquest canvi passa per la consecució de la sobirania alimentària.

Hegoa

Hegoa –Instituto de Estudios sobre Desarrollo y Cooperación Internacional, UPV/EHU– és un institut mixt que, a través de la investigació, la docència i l'educació, cerca la generació d'un pensament crític i propositiu, i la incidència, juntament amb altres, per a la transformació i el canvi social.

ALIMENTACCIÓ

ALIMENTACCIÓ és un programa socioeducatiu que neix el 2010 per part de Justícia Alimentària i que des de 2014 comparteix amb Hegoa - Instituto de Estudios sobre Desarrollo y Cooperación Internacional.

Aquesta iniciativa parteix de l'escola com a eix d'actuació per reflexionar sobre la nostra alimentació i sobre la manera com aquesta afecta l'entorn, la salut i les condicions de vida de les persones i de la comunitat. Des d'ALIMENTACCIÓ promovem un model alternatiu basat en els principis de la sobirania alimentària amb perspectiva de gènere, que aposta per un món rural viu, i prenem com a eix dinamitzador els centres escolars per implicar tota la comunitat.

Des de Justícia Alimentària i Hegoa oferim aquest dossier formatiu per a docents de Formació Professional amb un triple objectiu:

- Aprofundir en el coneixement del sistema agroalimentari industrial globalitzat i en els seus impactes, així com en les alternatives que trobem en el nostre entorn més proper i que podrien estar vinculades als períodes d'FCT.
- Identificar punts de contacte del currículum amb valors transversals de sostenibilitat, equitat de gènere, justícia social, sobirania alimentària o dret a l'alimentació.
- Aportar eines per generar propostes didàctiques innovadores que promoguin un aprenentatge crític i significatiu respecte al sistema alimentari com a eix transversal del procés d'ensenyament-aprenentatge.

1

INNOVACIÓ EDUCATIVA I PEDAGOGIES TRANSFORMADORES

Per
Gema Celorio Díaz
i **Patricia Gómez Ruiz**

Introducció

Comencem aquest dossier amb un tema sobre **innovació educativa i pedagogies transformadores** perquè són dues estratègies profundament interrelacionades i perquè constitueixen el marc de referència que dona sentit al programa **ALIMENTACCIÓ**, en el qual s'inclou aquesta proposta formativa.

L'educació crítica i transformadora és l'enfocament elegit per acompanyar el professorat dels centres de **Formació Professional**. La **sobirania alimentària amb enfocament de gènere** constitueix, a la vegada, el referent eticopolític des del qual abordar el coneixement dels sistemes alimentaris en l'aposta per la transició cap a models basats en la justícia social i ambiental, i compromesos amb la sostenibilitat de la vida.

La innovació educativa i les pedagogies transformadores són imprescindibles perquè aquestes perspectives s'assentint en els centres de Formació Professional i perquè docents i estudiants s'enforteixin com a **subjectes crítics amb capacitat d'impulsar processos de transformació social**.

El recorregut que proposem s'inicia amb la presentació dels nostres enfocaments: sobirania alimentària, gènere, sostenibilitat i pedagogies crítiques. A continuació, caracteritzem la innovació educativa: ens detenim en el sentit que té i en els trets que fan esdevenir els processos d'innovació en instruments imprescindibles per a la millora educativa.

Tot seguit, abordarem la importància de conèixer, comprendre i connectar amb els **contextos i àmbits d'interès de l'alumnat** en què aquest es pugui sentir part activa dels desafiaments associats als sistemes alimentaris globalitzats.

Per això, la innovació educativa ens convidarà a dialogar o a debatre envers la sobirania alimentària des del moment en què l'alimentació constitueix una necessitat quotidiana i un dret —no sempre garantit per a totes les persones—, per la qual cosa la feina en els centres des dels enfocaments mencionats, així com la mateixa temàtica, pot convertir l'educació en **accions conscients i compromeses** per a un món canviant.

A més, **l'aprenentatge interdisciplinari** que la sobirania alimentària ens ofereix és un motor de canvi cap a societats socialment més justes i solidàries, no només amb l'entorn sinó també amb el conjunt de les diferents civilitzacions del planeta, principalment en un context com l'actual en què l'alimentació és cada vegada més dependent de mercats i factors externs. Conèixer i comprendre aquestes interaccions serà clau. Ens trobem en un **moment de canvi** en què, per una banda, la cultura predominant està molt marcada –i fragmentada– pel que fa a patrons de salut alimentària, consum o consciència dels diferents pobles del sud. A la vegada, d'altra banda, es veu una tendència que obre nous horitzons cap a propostes cohesionades, en les quals la col·laboració entre diferents sectors i col·lectius han d'enfortir les sinergies necessàries per a un món més just i equitatiu.

La innovació educativa ens permet treballar aquestes connexions des de la **metodologia**, però també des de la inclusió de **continguts actuals i crítics** amb la realitat. La sobirania alimentària entesa des de la **sostenibilitat** inclou lluites com la igualtat de gènere, la interculturalitat, l'explotació infantil al camp, la dignitat a la feina, etc. Són temes que us proposem fer arribar a l'alumnat de manera **transversal i explícita**.

*Només així
aconseguiem
semmrar la llavor
que, segur, brollarà
en algun moment
de la trajectòria
professional de les
noies i nois amb els
quals treballem.*

Enfocaments que alimenten

SOBIRANIA ALIMENTÀRIA

La sobirania alimentària és una **alternativa estratègica** a un model dominant que considera l'alimentació com un qualsevol altre objecte mercantil amb el qual especular, obtenir màxims beneficis a costa de la salut, de les vides humanes i de la sostenibilitat del planeta.

Seguint la proposta de la **Via Camperola**, l'entendem com «el dret dels pobles a tenir aliments sans i culturalment adequats, produïts mitjançant mètodes sostenibles, així com el dret a definir els propis sistemes agrícoles i alimentaris».

Aquesta aposta ens duu a defensar l'*agroecologia* com la proposta més adequada per preservar la biodiversitat, per fer un ús sostenible dels recursos, per promoure la producció local i per reconèixer, recuperar i aplicar la saviesa popular –que els models alimentaris hegemònics han deixat de banda– i que, tanmateix, representa un coneixement més pertinent per promoure la **sostenibilitat ambiental i social**.

Ens sembla important **accedir a la informació** que ens permet prendre decisions adequades en qüestions alimentàries, i reclamar l'accés físic i econòmic a una alimentació adequada, suficient, variada i completa obtinguda mitjançant mètodes sostenibles, justos i equitatius.

ENFOCAMENT DE GÈNERE

Gràcies a les lluites feministes sostingudes al llarg del temps, s'han assolit importants avenços en matèria d'equitat, però aquesta constatació no ha d'amagar el fet que, encara avui, **perviuem esquemes i estructures patriarcals** en tots els àmbits de les nostres vides.

Parlem d'un model social que segueix ubicant les dones en una posició subordinada que en limita l'accés als recursos i al control d'aquests, que incideix en la divisió sexual de la feina, que carrega damunt les dones el sosteniment de les llars, la cura de les famílies —cosa que es coneix com el **triple rol productiu, reproductiu i comunitari**—, que vulnera els seus drets sexuals i reproductius, que produeix violència masclista... Les dones, doncs, han d'enfrontar-se a les conseqüències derivades de l'**escassetat de polítiques** que afavoreixin el seu empoderament, que augmentin les seves capacitats, que millorin la seva condició i posició i que impulsin la seva participació activa i protagonista en totes les esferes, política, social, econòmica i cultural. L'**agricultura familiar**, ha estat històricament en mans de dones, però no així la propietat de la terra. Elles han estat les encarregades de produir aliments, de conservar les llavors, de vendre els excedents en els mercats locals... Tanmateix, també en aquest cas, el paper de les dones ha estat considerat poc rellevant, si no directament invisibilitzat.

Per tot això, amb la incorporació de l'enfocament de gènere pretenem visibilitzar i reconèixer el **paper de les dones en l'alimentació i en la cura** imprescindible per a la reproducció i la sostenibilitat de la vida. Alhora, impulsant processos d'innovació educativa, procurem promoure les transformacions —educatives, socials i culturals— necessàries que ens permetin a totes i a tots participar d'aquesta responsabilitat.

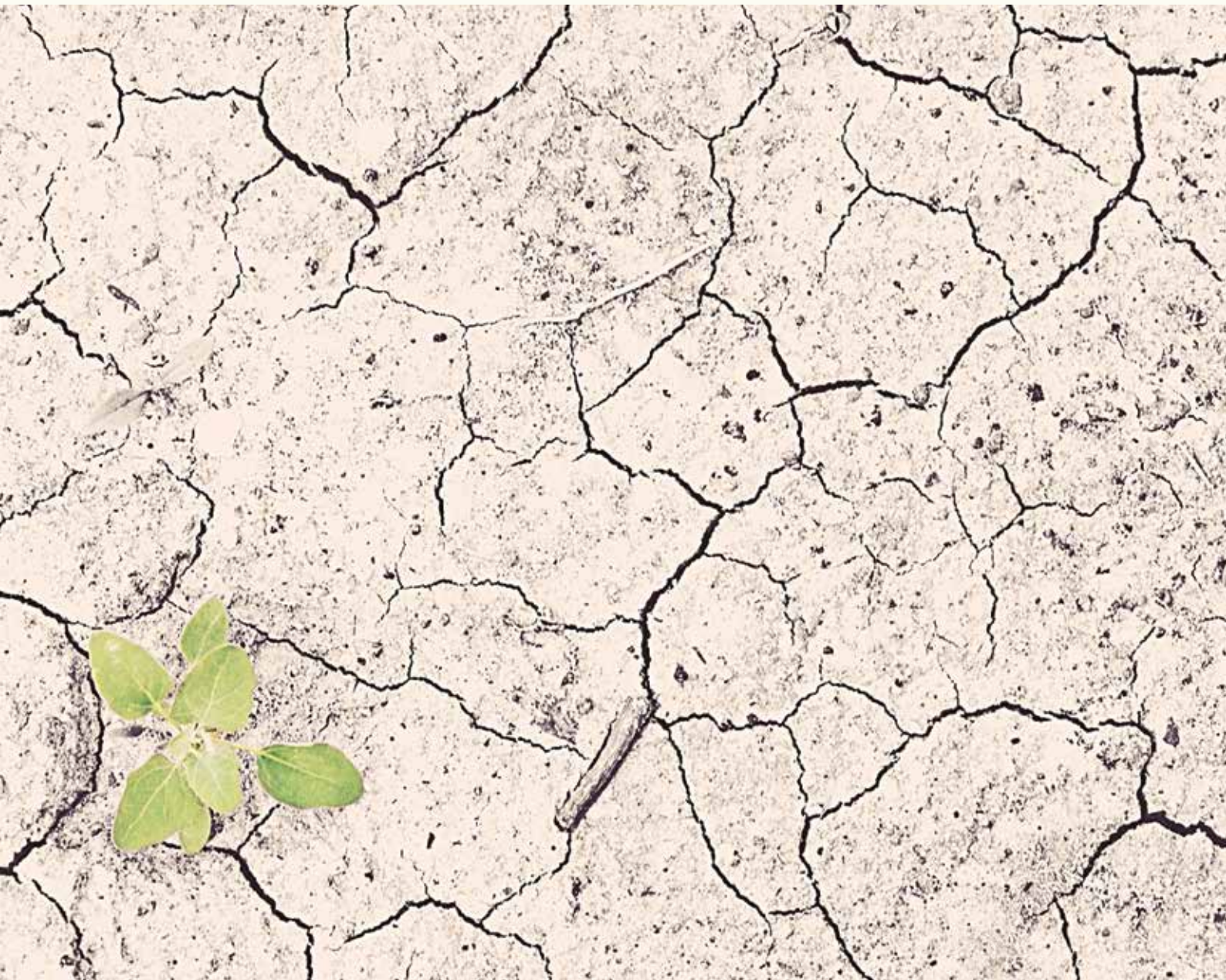
SOSTENIBILITAT

L'extractivisme i la hiperexplotació dels recursos naturals en els quals se sustenta el model de producció capitalista ens han portat a una profunda **crisi ecològica**. L'impacte d'això no es refereix només als efectes negatius en el medi ambient, en la naturalesa i en els territoris, sinó també als efectes perversos que té sobre les persones i comunitats, especialment aquelles que es troben en situació de major risc i vulnerabilitat.

L'antropocentrisme que ha caracteritzat el nostre model de desenvolupament ha menyspreat el fet que som **éssers ecodpendents** que habitem un planeta finit. La clau ecològica permet establir una nova relació entre medi humà i medi físic que no passi per la dominació del primer sobre el segon. Ens permet també repensar com podem **recuperar l'equilibri** que sostenia el vincle de les comunitats amb els seus territoris.

L'aprenentatge més rellevant que ens deixa l'enfocament de sostenibilitat és la necessitat de **posar en el centre la sostenibilitat de la vida i l'ètica de les cures**. L'ètica de les cures qüestiona les bases del capitalisme que mercantilitza la vida. Es tracta d'una ètica que reconeix la interdependència que lliga la vida dels éssers humans entre si i que al·ludeix a la responsabilitat que tenim totes les persones, com a éssers socials que vivim en comunitat, de procurar-nos un ambient en el qual se satisfacin les necessitats bàsiques materials –alimentació, habitatge, vestimenta...– i relacionals –afecte, estima, seguretat, amor...–, entre d'altres. Ens parla de la **corresponsabilitat** en la cura mútua i de la necessitat de transitar cap a altres models de justícia social i ambiental que garanteixin la sostenibilitat de la vida.

PEDAGOGIES CRÍTIQUES

Les pedagogies crítiques abracen un conjunt d'enfocaments que proposen una visió social i política dels sentits, processos i subjectes implicats en la relació educativa. Desenvolupen capacitats per analitzar críticament les problemàtiques a què ens enfrontem, per establir les connexions entre l'àmbit local i el global, i per emprendre accions individuals i col·lectives compromeses amb la justícia social, l'equitat i la sostenibilitat.

Els processos d'innovació educativa ens acosten a l'assoliment d'aquests objectius:

- i) Perquè fan **complexa** la nostra mirada sobre el món, mentre incorporen enfocaments feministes i ecosocials.
- ii) Perquè destaquen la necessitat de produir un coneixement socialment rellevant pel fet d'organitzar els continguts des d'enfocaments **interdisciplinaris**.
- iii) Perquè fan dels estudiants subjectes crítics capacitats per **promoure el canvi social** des de la seva acció social i ciutadana.

Les pedagogies crítiques són **pràctiques pedagògiques situades**; és a dir, arrelades als territoris, que responen a les necessitats i interessos de la comunitat educativa, que tenen en compte les condicions del context i que aprofiten les oportunitats que aquest context ofereix per vincular l'acció educativa amb els agents socials de l'entorn.

La innovació educativa ens ajuda a establir aquestes connexions. I ho fa mitjançant la incorporació de metodologies que faciliten un aprenentatge integral —ètic i polític, des de les emocions i els cossos...—, que cerquen la implicació activa del jovent —des de les seves experiències i biografies—, que promouen la investigació, l'anàlisi de la realitat i la creació d'alternatives mitjançant l'articulació amb altres subjectes, col·lectius i moviments socials.

Ara bé, com ens recorda Henry Giroux:

La pedagogia crítica no es limita a comunicar tècniques i metodologies, sinó que se centra a comprendre què ocorre realment a l'aula i en altres espais educatius, i llança preguntes sobre quina és la relació entre l'aprenentatge i el canvi social, quin coneixement té més valor o què significa conèixer alguna cosa. Posa èmfasi en la reflexió crítica, crea un pont entre l'aprenentatge i la vida quotidiana, entén la connexió entre poder i aprenentatge, i amplia els drets democràtics i la identitat.

Per això l'objectiu final no és només una nova educació, sinó una nova societat. Necessitem comprendre que amb la pedagogia no només estem modificant el coneixement, sinó que estem influïnt en la consciència i la percepció, i tenim el poder de crear noves subjectivitats que no es defineixin a si mateixes pel preu del mercat.

Innovació educativa per a la transició alimentària

Parlar d'innovació educativa ens remet, necessàriament, a plantejar-nos la funció de l'escola i la seva dimensió política i social. Tal com ens recordava Paulo Freire en una entrevista, cap allà l'any 1985, «l'educació alliberadora no produeix, per si mateixa, el canvi social [...] però no hi haurà canvi social sense una educació alliberadora». I destaquem aquesta idea perquè és central a l'hora de plantejar què entenem per innovació educativa i de distingir-la del que són —per més que també siguin necessaris— mers canvis metodològics o simples incorporacions de tècniques noves o tecnologies digitals.

Víctor Manuel Rodríguez (2016) ho explica així:

Amb seguretat, l'escola no és l'únic entorn en el qual hem de treballar per a l'emancipació i la transformació d'un model social, econòmic i polític injust i depredador —amb la naturalesa, amb les persones i amb les relacions que s'hi estableixen—, però sí que és, segur, un dels més importants. Crec que tan innovador o més que el canvi metodològic ha de ser aquest qüestionament i transformació radical del cercle que molts i moltes demanem.

La innovació educativa ens porta a **plantejar-nos interrogants** que ens ajuden a donar forma als processos que volem impulsar.

PER A QUÈ VOLEM INNOVAR?

La nostra aposta és que **millorar la qualitat de l'educació** que reben els nostres estudiants és capacitar-los com a subjectes crítics i transformar els nostres centres perquè siguin institucions compromeses amb el canvi social; això és: escoles inclusives, democràtiques i de ciutadania.

COM HO FAREM?

Impulsant processos **reflexius, d'investigació, de diagnosi**, que ens permetin identificar els problemes als quals volem donar solució. Però, sobretot, posant en marxa estratègies que ens permetin entendre la complexa xarxa de relacions que vinculen els processos d'ensenyament-aprenentatge amb el currículum, la cultura escolar amb les relacions pedagògiques que establim, el **protagonisme dels agents** que intervenen amb la implicació col·lectiva en el canvi.

QUI HO IMPULSARÀ?

La resposta més evident és que és el **professorat** el qui té una major responsabilitat a l'hora de dinamitzar processos d'innovació educativa. I és cert, però, com reafirmàvem més amunt, la dimensió social i política de la innovació és per reclamar que el professorat sol no pot, necessita del concurs, de la complicitat i la implicació de la **comunitat educativa**, entesa aquesta en sentit ampli: estudiants, per suposat, però també famílies i agents socials.

Para a què innovem?

Per millorar l'aprenentatge de tothom i entre tothom sense exclusió.

Per educar la ciutadania i assolir la transformació social.

Per transformar l'educació.

Per fer una societat més justa i per afrontar el desafiament de disminuir la desigualtat i, alhora, de ser més inclusiu.

Des d'on innovem?

Des de l'autoconstrucció, les autosolucions i les autopropostes (innovació en procés d'aprenentatge i innovació madura).

Des de la presa de decisions i la generació d'autonomia.

Des de la reconstrucció de la comunitat de «professionals» de l'aprenentatge.

Quan parlem d'una innovació educativa?

Quan existeix la reflexió del centre i comprensió local del context.

Quan hi ha compromís professional i acció col·lectiva (comunitat escolar).

Quan és una resposta conscient a la millora de l'aprenentatge de tothom per assolir un equilibri d'equitat i qualitat.

Entre qui i amb qui innovem?

Entre el centre educatiu i el compromís col·lectiu de l'equip docent.

Amb el compromís social del professorat com a agents del canvi.

Amb un treball en equip, com un lideratge clar centrat en l'aprenentatge.

Font: Richar Parra Robledo (2016:4).

QUÈ ÉS I QUÈ NO ÉS INNOVACIÓ EDUCATIVA

Resumim algunes de les idees principals que ens ajuden a identificar què és i què no és la innovació educativa.

<p><i>Què</i> NO ÉS <i>innovació educativa</i></p>	<p><i>Què</i> ÉS <i>innovació educativa</i></p>
<p>Concepció tècnica/instrumental de l'educació.</p>	<p>Concepció política de l'educació, com a estratègia imprescindible per a la transformació de la realitat.</p>
<p>Educació centrada en el producte. Introducció de canvis parcials i puntuals amb escassa capacitat d'impacte educatiu.</p>	<p>Educació centrada en el procés. Iniciatives que cerquen canvis profunds, estructurals (currículum, cultura escolar, estratègies d'ensenyament-aprenentatge...), per millorar l'acció educativa i la capacitat crítica de l'alumnat.</p>
<p>«Receptes» universals que es presenten com a vàlides en qualsevol circumstància i condició.</p>	<p>Proposta pedagògica que té en compte el context en el qual s'implementa. Iniciatives situades, que parteixen de la realitat dels centres, de les seves necessitats i interessos.</p>
<p>Currículum tècnic. Parcialització dels processos d'ensenyament-aprenentatge.</p>	<p>Currículum organitzat entorn a problemàtiques rellevants. Accions que donen protagonisme a la comunitat educativa, que parteixen de diagnòstic i reflexions participades, que introdueixen canvis considerats clau per transformar el centre i fer els seus estudiants subjectes crítics amb capacitat transformadora.</p>
<p>Digitalització. Incorporació acrítica de noves tecnologies a les quals se'ls atribueix un valor innovador intrínsec (concepció tècnica).</p>	<p>Incorporació de noves tecnologies des d'un punt de vista crític i com a estratègia per a la millora de les pràctiques educatives.</p>
<p>Processos individuals, endogàmics.</p>	<p>Processos col·lectius i cooperatius, que impliquen més agents que no només els estrictament actius en el centre.</p>

Del camp a l'aula

Inspirades per Sebastià Riutort (2016: 47), ens sembla important distingir la innovació que pretén crear valor social en els límits de l'economia de mercat, d'aquella que es concep com un **vehicle de creativitat i experimentació ciutadana** per iniciar processos de canvi institucional a favor de la democratització de la societat. La segona, la que ens agrada, és la que ens trasllada a aquest paradigma ideal en què conflueixen els elements necessaris per **cocrear alternatives al funcionament de l'ordre social** orquestrat per unes polítiques públiques que acompanyen les grans empreses (alimentàries) i que deixen de banda les veritables necessitats de les societats, així com el seu potencial com a agents transformadors.

En els centres, la IE es podria resumir en **coneixement, comprensió i connexió** com a bases per treballar àmbits entorn a la sobirania alimentària. S'hi poden incorporar infinitat d'elements (economia, biologia, estadística, gènere, sociologia, geopolítica) per poder entendre —i prendre part en— el funcionament de les polítiques i dinàmiques alimentàries en relació amb la justícia social i la solidaritat. Per això, la IE no és només canviar d'una metodologia a una altra o incorporar noves estratègies de pedagogia tecnològica, que també podrien sumar; podem ordenar el contingut curricular d'una forma interdisciplinària, però sempre donant-hi **sentit i contingut ecosocial** si volem innovar. L'alumnat ha de sortir del centre amb eines per ser un bon o una bona professional, però també per ser resiliència als diferents desafiaments plantejats. Segons l'OMS, aquesta pandèmia no serà la darrera, i les cues de la fam seran cada vegada més llargues.

La IE ens permet veure més enllà dels continguts acadèmics, fonamentals per a l'especialització més concreta de la formació, i n'aporta d'altres de caràcter més transformador i transversal, necessaris per a un món canviant que necessita un alumnat i una ciutadania compromesa. La sobirania alimentària ens dona un marc teoricopràctic que convida al debat per **reflexionar sobre el model d'alimentació globalitzat i industrialitzat i les seves conseqüències**: riscos per a la salut (l'alimentació és el risc més alt per damunt de l'alcohol, les drogues o els accidents laborals); especulació alimentària; crisi econòmica, sistèmica i civilitzatòria.

La COVID-19 ha deixat veure la **fragilitat del sistema alimentari**. Per exemple, quan es van tancar fronteres molts països van quedar sense

subministraments d'aliments, igual que sense mà d'obra suficient per poder tirar endavant amb les collites. D'aquesta manera, van augmentar, en molts llocs, el número de persones que passen fam: fins a 132 milions més des de març de 2019, segons Unicef. Ara, en plena quarta onada de la pandèmia, sembla que la història es torna a repetir per al primer sector.

Un altre exemple molt il·lustratiu, alhora que dolorós, és el dels bancs d'aliments. El fet d'estar gestionats majoritàriament per persones majors, que van patir com els que més els confinaments, i la manca de subministrament (més l'augment de la demanda entorn al 25 %), ha representat a la pràctica que aquests bancs d'aliments s'hagin vist en un **moment molt crític per «donar de menjar»** a les persones més necessitades. A més, cal tenir en compte que, des d'una **perspectiva de gènere**, les principals usuàries d'aquest servei són dones —així com els menjadors socials són més freqüentats per homes—, per la qual cosa, una vegada més, les dones, també les famílies que sustenten amb aquesta ajuda, es veuen més afectades per la crisi.

El model alimentari globalitzat i industrialitzat és un model molt fragmentat i dependent de l'exterior que necessita d'alternatives locals. Estratègies com les [Del camp a la taula](#) o [l'Estratègia de la UE sobre la biodiversitat d'aquí a 2030](#), reforçades per la llei de lluita contra el canvi climàtic —inclosa com a [desafiament en la LOMLOE](#)— posen de manifest una sèrie de recomanacions polítiques per millorar la localització de l'alimentació i per contribuir així a la mitigació del canvi climàtic: la reducció de l'ús de químics a la terra, el benestar animal, l'estipulació dels preus, major contractació pública d'aliments sostenibles i ecològics, i un llarg etcètera.

A més, les dues estratègies disposen d'apartats explícits en els quals es destaca la importància d'impulsar l'educació ambiental des de perspectives crítiques a través de programes educatius en centres d'estudi, de manera que els **centres siguin agents de canvi** dels models alimentaris normalitzats de les injustícies socials. Recórrer a aliments d'un restaurant de menjar porqueria —les marques dels quals han passat a formar part de les cultures de masses— quan no es tenen recursos i no es pot decidir, no hauria de ser una alternativa municipal com va passar a Madrid en ple estat d'alarma. Són les conseqüències d'un model d'alimentació empobrit en valors i d'una sèrie de decisions polítiques qüestionables les que impacten en la població més vulnerable.

Omplir la panxa, sí, però amb reflexió és el que la IE aporta a aquestes i a altres accions de les quals, d'alguna manera, uns i altres formem part —com ens recorda aquest vídeo breu: De compres amb la Hannah Arendt.

Aquests programes educatius són els que podran fer avançar en la **reflexió sobre models alimentaris alternatius** per tractar l'aliment en totes les seves dimensions més enllà dels valors nutritius i el potencial biològic.

Per això, l'aprenentatge sobre els **contextos i realitats** (pedagogies situades) **dins i fora de l'aula**, on més enllà del concret i proper es pugui abordar l'alimentació des d'altres perspectives, esdevé necessari per a una anàlisi completa del panorama, per oferir-ho així a l'alumnat perquè es formi de manera conscient i compromesa amb el món que l'envolta.

La IE ens facilita aquesta manera d'abordar problemàtiques socials i identifica quines en són les mancances, però també les **possibilitats del centre-entorn** per dur a terme un aprenentatge significatiu en què l'alumnat sigui protagonista de la seva pròpia transformació. Connectar amb la seva vida més personal des d'una dimensió política —des del plantejament que els seus hàbits generen impactes— serà també una altra clau.

Per exemple: si són consumidors de restaurants de menjar ràpid i veuen en quina situació laboral es troben les persones que fan feina en aquests establiments —moltes vegades són companys de classe o persones conegudes—, és fàcil que hi puguin reflexionar i actuar-hi. I si no ho fan, com a mínim **la llavor quedarà** allà, a l'espera de connectar amb una altra precarietat o injustícia o delictes als quals es veu abocat el sistema alimentari actual que depèn, principalment, d'una maquinària extrema que li fa estar al llindar de l'abisme, cosa que significa que quan hi hagi una mica d'aire els riscos que caigui són molt alts.

Aquestes connexions ens facilitaran la proposta d'un **full de ruta consensuat** amb totes les parts implicades i interessades, fins i tot amb l'entorn que volem treballar: agents socials, del camp, dones migrants que venen a fer la collita, investigadores, universitats, escoles de primària, ajuntaments, organitzacions de barri, empreses amb valors més enllà del mercantil, etc.

Conèixer i **connectar totes aquestes realitats** obre portes que donen pas a altres entrades per a l'aprenentatge i el coneixement. Quantes vegades ens ha arribat la notícia d'alguna iniciativa que desconeixíem i ens hem sorprès (per a bé), ens hem posat a investigar i hem descobert noves propostes interessants que van completant la nostra formació com a ciutadans i ciutadanes del món.

Per concloure, podem treballar l'alimentació des de mirades àmplies, però amb la perspectiva de la proximitat perquè la **sobirania alimentària** sigui una realitat i estigui al servei dels qui la viuen. Per això, les 3C (**coneixement, comprensió i connexió**) poden vehicular el centre cap a propostes atractives i noves amb les quals l'alumnat s'enganxi i comenci així el seu procés com a subjecte polític, en què la renúncia a determinats productes i hàbits estimuli **noves formes de relacionar-nos amb el món, d'organització civil i col·lectiva per la sostenibilitat de la vida.**

Referenciès bibliogràfiques

Domingo Segovia, Jesús (2013). «**Un marco crítico de apoyo para ubicar y redireccionar experiencias innovadoras en Educación: Comprensión y Transformación**». A Tendencias Pedagógicas, n. 21, p. 9-28. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4182689>

Martínez Bonafé, Jaume (2008). «**Pero ¿qué es la innovación educativa?**». A Cuadernos de pedagogía, n. 375, pp. 78-82. Disponible a: <http://www.uv.es/bonafe/InnovaciónCUADERNOS.pdf>

Parra Robledo, Richar (2016). «**La innovación educativa contribuye a la inclusión socioeducativa**». A DIM: Didáctica, Innovación y Multimedia, n. 34, p. 1-13. Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/DIM/article/view/313808>

Riutort, Sebastià (2016): **Energía para la democracia**. Madrid, FUHEM Ecosocial/Catarata.

Rodríguez, Víctor Manuel (2016). «**¿Será que no soy lo bastante innovador?**». A El diario de la educación. Disponible a: <https://eldiariodelaeducacion.com/2016/12/09/sera-que-no-soy-lo-bastante-innovador/>

Tarabini, Aina (2017). «**Innovación educativa: qué, por qué y cómo**». A El diario de la educación. Disponible a: <https://eldiariodelaeducacion.com/2017/01/10/innovacion-educativa-que-por-que-y-como/>

2

SOBIRANIA ALIMENTÀRIA I DRET A L'ALIMENTACIÓ

Per
Estefanía Torreblanca Fernández
i **Jaume Canals Bestard**

¿Quó entenem per sobirania alimentària?

Avui en dia, és innegable la necessitat de canviar el sistema agroalimentari actual, que oprimeix i expulsa les comunitats rurals, i destrueix el medi ambient. Per aquest motiu, és necessari construir una societat justa i equitativa, a través de l'exercici d'una solidaritat responsable i respectuosa. Aquest canvi passa per la promoció d'un model de desenvolupament rural just en favor de la **sobirania alimentària** i per generar en la societat una consciència solidària com a principi cap a la transformació social.

A mitjan segle XX, amb l'arribada de la industrialització al camp, l'agricultura es va convertir en una indústria que requeria cada vegada més inversió, i esdevenia cada cop més dependent de la maquinària i de l'entrada de productes químics i derivats del petroli, alhora que s'estenia l'ús de varietats de llavors més rendibles que les tradicionals. D'aquesta manera, sorgeix el sistema alimentari actual, caracteritzat per la distribució d'aliments quilomètrics i controlats per unes poques multinacionals, l'objectiu de les quals és la maximització del benefici econòmic deixant de banda els aspectes socials i ambientals. És en aquest context en què es forja la Via Camperola (Vía Campesina), com a organització que aglutina la pagesia en l'àmbit mundial i que dona lloc al concepte de sobirania alimentària l'any 1996.

La **sobirania alimentària** (SbA) és el dret dels pobles a definir les pròpies polítiques agrícoles, pastorals, laborals, de pesca, alimentàries i agràries, i a fer que siguin ecològiques i, a més, socialment, econòmicament i culturalment apropiades a cada circumstància. En aquest sentit, les dones juguen un paper fonamental, ja que segons dades de la FAO produeixen aproximadament el 70 % dels aliments a tot el món.

El dret a l'alimentació i la sobirania alimentària

Més enllà de consideracions semàntiques i de les necessàries lluites socials, el **dret a una alimentació adequada** es troba recollit en el **Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals**. De fet, el Comitè que supervisa el Pacte va declarar, en la seva valoració, que *«el dret a l'alimentació adequada s'exerceix quan tot home, dona o infant, ja sigui sol o en comú amb els altres, té accés físic i econòmic, en tot moment, a l'alimentació adequada o als mitjans per obtenir-la»* (Comitè DESC, 1999, p. 3).

A més, es contempen les característiques següents, respecte a l'alimentació:

- Ha d'estar disponible en quantitat i qualitat adequades per cobrir necessitats fisiològiques.
- No ha de contenir substàncies perjudicials.
- Ha de ser culturalment acceptable
- N'ha d'estar garantida l'accessibilitat des d'un punt de vista físic i econòmic.
- Ha de ser estable i duradora, de manera que la seva accessibilitat no es vegi minvada per canvis en les condicions socials, econòmiques, culturals, climàtiques o ecològiques.

En el moment que entenem que som titulars del dret a l'alimentació, som conscients que **existeixen obligacions jurídiques** per part dels titulars de l'obligació (els governs) i estem en disposició de reclamar-ho, alhora que podem posar en el punt de mira els titulars de responsabilitat, que en aquest cas serien les transnacionals que controlen l'agronegoci.

Per altra banda, aquest dret també està recollit en el segon dels **Objectius de Desenvolupament Sostenible**, que pretén per a l'any 2030 «posar fi a la fam i assegurar l'accés de totes les persones a una alimentació sana, nutritiva i suficient durant tot l'any». Tanmateix, quan entenem com funciona el sistema alimentari globalitzat, som més conscients que, de manera transversal, la consecució de la sobirania alimentària i el dret a l'alimentació implica tots els ODS:

Els sistemes alimentaris

Un sistema alimentari està compost pel conjunt d'**elements** (ambient, població, recursos, processos, institucions i infraestructures), **activitats** (relacionades amb la producció, el processament, la distribució, la preparació i el consum) i **resultats** d'aquestes activitats en la nutrició, l'estat de salut, el creixement socioeconòmic, l'equitat i el medi ambient.

Segons la FAO, un **sistema alimentari sostenible** «és aquell que garanteix la seguretat alimentària i la nutrició de totes les persones de tal manera que no se'n posin en risc les bases econòmiques, socials i ambientals per a les futures generacions. Això significa que sempre és rendible, ja que garanteix la sostenibilitat econòmica; que ofereix amplis beneficis per a la societat, ja que assegura la sostenibilitat social; i que té un efecte positiu o neutre en els recursos naturals, ja que salvaguarda la sostenibilitat del medi ambient».

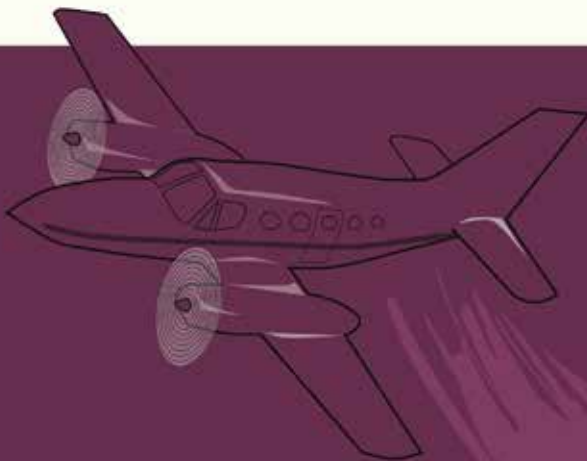
D'aquesta forma podem distingir un **sistema alimentari insostenible**, promogut per l'agroindústria, envers un sistema sostenible en el qual el model agroecològic pren rellevància i es presenta com a alternativa. Tot seguit, explorarem les característiques de cadascun.

MODEL AGROINDUSTRIAL

Les activitats productives de transformació i comercialització d'aquest model es concentren cada vegada en més poques mans, i per tant la riquesa que se l'obté segueix el mateix camí. Les **activitats productives** estan basades en monocultius, una intensa aplicació de productes químics (fertilitzants, pesticides, herbicides), mecanització i tecnològització. Les activitats de **transformació** estan lligades a la modificació profunda dels aliments mitjançant substàncies conservants, com sal, sucre i greixos, i una gran quantitat d'additius. Finalment, la **comercialització** acaba en un procés de concentració en grans supermercats.

És important tenir en compte que aquest model de sistema alimentari és enormement dependent del petroli i que genera milers de tones de residus cada dia. Com que el seu objectiu principal són els guanys econòmics, totes les activitats que realitzen van encaminades a treure el màxim benefici i a reduir les despeses a qualsevol preu (humà i ambiental).

Els **efectes** i impactes d'aquest model agroindustrial es deixen notar en tots els elements del sistema alimentari. Aquí us en deixem alguns exemples:

- Acumulació de terres en poques mans. 900.000 pagesos i pageses han estat expulsats de les seves terres en els últims 10 anys a causa del cultiu de la soja al Paraguai.
- Dependència de llavors d'alta productivitat i/o transgèniques lligades a l'ús massiu de fertilitzants i pesticides.
- Ramaderia industrial que necessita utilitzar més fàrmacs.
- Pèrdua de biodiversitat provocada per la disminució de varietats de cultius, per la intensificació de monocultius i per la desforestació. El 75 % de les varietats agrícoles del món es van perdre el segle passat.
- Contaminació de l'aigua, el sòl i l'aire.
- Ús massiu de plàstics: ingerim, de mitjana, 5 grams de plàstic a la setmana, cosa que equival a una targeta de crèdit.
- Foment del canvi climàtic, ja que és un sistema petrodependent. El 20 % dels gasos d'efecte hivernacle emesos són generats per l'agricultura intensiva.
- Malbaratament de l'aigua: segons dades de la FAO, el 70 % de la petjada hídrica mundial està relacionada amb l'alimentació.
- Aliments poc saludables.

En definitiva, aquest model d'agronegoci és molt **poc democràtic**, ja que són molt poques transnacionals les que fixen els preus des del principi del procés fins al final, de manera que el 77 % de la distribució d'aliments a l'Estat queden en mans de molt poques empreses (Carrefour, Mercadona, Día, Lidl, Eroski, Aldi).

TAMBÉ ÉS UNA QÜESTIÓ DE GÈNERE...

Per altra banda, aquest model **fomenta la desigualtat de gènere**, ja que, tot i que entre el 60 i el 80 % dels aliments són produïts per dones, aquestes només posseeixen el 2 % de la terra a tot el món. El fet que les dones s'hagin incorporat al mercat laboral, tenint en compte la **precarietat** que el sol caracteritza, significa que les famílies passen cada vegada menys temps comprant, cuinant i dissenyant estratègies creatives per menjar de forma saludable i sostenible a bon preu.

A moltes bandes del món, al llarg de la història, part de la **producció d'aliments ha estat fruit de la feina de les dones**, com la collita de plantes i fruites, l'estalvi i la selecció de llavors, etc. S'han encarregat de mantenir la productivitat de la terra comuna, han organitzat els sistemes col·lectius de vida i la protecció de l'abandonament i l'orfandat, i han defensat la seva terra i la supervivència de les seves famílies i comunitats. Les dones amb freqüència tenen un coneixement particular de l'agricultura i la medicina popular, que ha estat devaluada per l'aparició del mercat o, a vegades, per l'Estat. En definitiva, el paper de les dones és fonamental en l'agricultura, però sempre ha estat **invisibilitzat**.

I UNA QÜESTIÓ DE SALUT...

Els productes altament processats tenen grans **quantitats de sucre, greixos i sal**, que són poc nutritius. Tinguem en compte que el 70 % de la despesa alimentària realitzada a Espanya correspon a aliments processats. Això té efectes nocius en la salut i genera problemes cardiovasculars, diabetis, càncer i obesitat. Com a resultat, una de cada quatre persones mor a causa d'una dieta insana. Segons les dades de 2019, 820 milions de persones no tenen prou menjar per dur una vida normal, i gairebé **2.000 milions pateixen d'inseguretats alimentària moderada o severa** en el món.

INFORMACIÓ I DESINFORMACIÓ...

Una eina que utilitza la indústria alimentària per fomentar el sistema agroindustrial és la **publicitat**. Una persona menor veu entre 7.000 o 10.000 anuncis de begudes i aliments al llarg de l'any, dels quals un 66 % són aliments no saludables. Per altra banda, l'**etiquetat** confús i poc clar fa que el 64 % de les persones no l'entenguin.

MODEL AGROECOLÒGIC

Davant el model agroindustrial apareixen una gran diversitat d'alternatives. Aquestes entren en el model que anomenem agroecològic, que tenen uns processos de producció, transformació i comercialització diametralment oposats als descrits per al model industrial.

La **producció agroecològica** té en compte les dinàmiques naturals dels ecosistemes i aprofita els recursos d'una forma sostenible. Moltes universitats col·laboren estretament amb pageses i pagesos de tot el món per compartir coneixements i per generar un sistema productiu més just, eficient, sostenible i econòmicament viable. D'altra banda, com que es fomenta una alimentació més saludable, les **transformacions** són mínimes, en moltes ocasions artesanals, i els productes es comercialitzen en circuits **de proximitat**. Això no vol dir que siguin insegurs o malsans, ja que han de passar els mateixos controls de sanitat que totes les indústries i transports alimentaris convencionals.

Els efectes derivats d'aquest model són molt diferents als del model agroindustrial, ja que el seu objectiu principal és la producció d'aliments saludables i accessibles per a tota la població. Vegem-ne alguns:

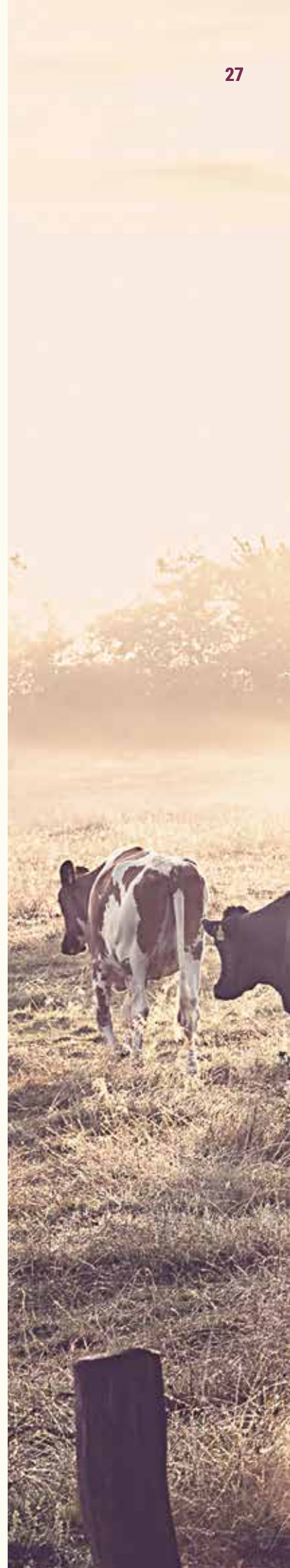
- Empodera localment, ja que són les comunitats locals les que controlen els recursos.
- Fomenta l'economia local, de proximitat, i evita el despoblament rural perquè dona suport a les persones productores locals. Comprant aliments de proximitat podem recuperar el control de l'alimentació i substituir els productes industrials per aliments sans i sostenibles.
- Els preus són justos.
- Afavoreix la resiliència i els sistemes de producció sostenibles.
- Es duu a terme una producció més respectuosa amb el medi ambient.
- Garanteix la igualtat de gènere.
- Protegeix la biodiversitat. Les dones pageses compten amb una llarga tradició de collita i protecció de llavors, i en milloren la diversitat i adaptabilitat.
- Els aliments de temporada frescos són segurs i saludables. Actualment, una de cada quatre persones mor a causa d'una dieta insana.

Conclusions

Aquest canvi d'enfocament ens permet entendre el progrés com una aposta ferma per la vida, més enllà del concepte antropocèntric. S'ha de tenir en compte que la supervivència de les societats i la vida humana és altament **dependent de la naturalesa**. A més, la transició cap a models justos, sostenibles, saludables i de proximitat ha d'incorporar necessàriament la perspectiva de gènere, de manera que les **dones productores d'aliments** s'empoderin i que es faci feina per al reconeixement i per a la **corresponsabilitat** en tasques de cura.

Hem de tornar a donar a l'alimentació el valor que té realment com a acció diària imprescindible per viure. Ens alimentem diferents vegades al dia; tanmateix, potser perquè és una acció continuada i repetitiva, no hi prestem l'atenció que es mereix. Hem de ser conscients que si **canviem la manera d'alimentar-nos cap a la sobirania alimentària** estem incidint tant en la nostra salut com en l'entorn (social i ambiental). Tornar a posar en el centre l'alimentació passa per utilitzar el poder que tenim les persones consumidores.

En aquest sentit, gran part de la societat és conscient i es preocupa pels efectes negatius del model alimentari industrialitzat, però són necessàries **polítiques públiques efectives** en favor de la sobirania alimentària. De fet, el sistema alimentari actual no només ha deixat de ser útil per a la majoria de la població mundial, sinó que suposa una greu amenaça.

Referenciès bibliogràfiques

FAO & WHO (2008). El desafío de la nutrición. Soluciones desde los sistemas alimentarios. Disponible a: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/277441/WHO-NMH-NHD-18.10-spa.pdf>

<http://www.fao.org/food-systems/es/>

FAO (2020). Ciudades y gobiernos locales a la vanguardia en la construcción de sistemas alimentarios inclusivos y resilientes: Principales resultados de la encuesta de la FAO «Sistemas alimentarios urbanos y COVID-19». Disponible a: <http://www.fao.org/publications/card/en/c/CB0407ES>

García, Ferran (2013). Compra pública en sistemas alimentarios locales. Impactes socials, ambientals i econòmics. Disponible a: https://cat.justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/compra_publica_en_sistemas_alimentaris_locals_0.pdf

Espinosa, Adriana y García, Ferran (2021). Plastívoros, la verdad sobre el ingrediente más tóxico de nuestra alimentación. Disponible a: https://justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/plastivoros_completo_web_sencillas.pdf

Recursos audiovisuales

El Mundo según Monsanto:

<https://www.youtube.com/watch?v=PwxCEKotnbg>

Las semillas del beneficio:

https://www.documaniatv.com/social/las-semillas-del-beneficio-video_3915d1b9f.html

BARBECHO. En el corazón del despoblamiento:

https://www.youtube.com/watch?v=_yzC-6n_FK8

Regresando al futuro. Orduña hacia la Soberanía Alimentaria:

<https://www.youtube.com/watch?v=0XHDFNUL-yc>

La opción que falta... Soberanía Alimentaria?:

<https://www.youtube.com/watch?v=MhMhHFKVMMs&t=38s>

Los agricultores ecológicos/orgánicos, nuestros superhéroes cotidianos:

https://www.youtube.com/watch?v=wFFY_Zu4uHE

La voz del viento. Semillas en transición:

<https://vimeo.com/59138479>

3

EDUCACIÓ
ALIMENTÀRIA

Per
María Bermudez Rus
i Lucía López Marco

Introducció

En aquest mòdul aprofundirem en les característiques del nostre sistema alimentari i parlarem del poder que té la indústria alimentària per influir en la nostra compra. Però, abans, és necessari que coneguem alguns conceptes:

Nutrició: És el procés biològic pel qual els organismes vius extraiem dels aliments substàncies necessàries per sostenir els processos vitals. Es tracta d'una funció biològica involuntària, ja que es duu a terme a l'interior de l'organisme.

Alimentació: Engloba aquelles pràctiques alimentàries a través de les quals seleccionem aliments que han estat produïts, transformats, distribuïts i consumits.

Alimentació sostenible: Inclou mètodes d'adquisició d'aliments que afavoreixen una bona salut, la cura del medi ambient i relacions socials justes, i que a més són econòmicament viables. Amb un model d'alimentació sostenible podrem assegurar l'alimentació i la qualitat de vida de les generacions presents i futures.

Dret a l'alimentació: És el dret a tenir accés, de manera regular, permanent i lliure, sigui directament o per compra, a una alimentació quantitativament i qualitativament adequada i suficient, que correspongui a les tradicions culturals de la població i que garanteixi una vida psíquica i física, individual i col·lectiva, lliure d'angoixes, satisfactòria i digna (segons el relator especial de l'ONU per a l'alimentació, Olivier de Schutter).

Seguretat alimentària: En l'àmbit de la salut i del desenvolupament es treballen conceptes diferents de seguretat alimentària: mentre que des del punt de vista sanitari normalment s'utilitza el concepte com a sinònim d'innocuitat, per als organismes internacionals com la FAO la seguretat alimentària s'assoleix quan el dret a l'alimentació és un fet, és a dir, quan tota la població té accés, de manera regular, permanent i lliure, sigui directament o per compra, a una alimentació quantitativament i qualitativament adequada i suficient, que correspongui a les tradicions culturals de la població i que garanteixi una vida psíquica i física, individual i col·lectiva, lliure d'angoixes, satisfactòria i digna.

Com ens alimentem avui?

TRANSICIONS ALIMENTÀRIES

Al llarg de la història, de manera natural, han anat succeint **canvis en els patrons** alimentaris de la població. Però... què és el que pot haver ocorregut amb la nostra dieta perquè els aliments, enlloc de ser la nostra font de nutrients, siguin una de les principals causes de malaltia?

De les diferents transicions nutricionals per les quals ha passat la humanitat, la que estem vivint en aquestes últimes dècades presenta una sèrie de característiques que la fan única: la velocitat del canvi i la gran quantitat de població que afecta.

La actual transició alimentària es fonamenta en el fet que les dietes tradicionals han estat substituïdes per unes altres amb una major densitat energètica, cosa que significa més greix i més sucres afegits en els aliments.

Així mateix, l'augment del consum de carn i d'aliments processats i la disminució en la dieta de carbohidrats complexos, com la fibra, els llegums, les hortalisses i el gra, estan provocant un impacte notable en la nostra salut.

Actualment, només un 30 % dels aliments que mengem són frescos, mentre que el 70 % són processats i ultraprocessats. Això no sempre ha estat així, ja que fa uns 50 anys la situació era a la inversa: es consumien molts més aliments frescos que no processats. Aquesta situació fa saltar les alarmes respecte a una **dieta mediterrània que s'està perdent**, mentre els productes insans ultraprocessats i insostenibles s'obren camí.

QUINES CONSEQÜÈNCIES TÉ LA MALA ALIMENTACIÓ EN LA NOSTRA SALUT?

Moltes de les conseqüències d'una mala alimentació són àmpliament conegudes, com la relació amb l'obesitat, la diabetis, les malalties cardiovasculars, alguns tipus de càncer... Segons dades de l'Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME), 1 de cada 4 persones mor a causa d'una dieta insana, alhora que la mala alimentació és la principal causa de malaltia en el món.

És evident que hi ha una relació entre l'aparició de malalties i la pobresa alimentària en el món. Mentre 800 milions de persones en el món passen fam (desnutrició), 1.400 milions de persones pateixen sobrepès. (malnutrició). Tal com afirma la FAO, hi ha aliments disponibles en el món com per alimentar totes les persones de forma adequada.

Només a l'Estat espanyol, cada any moren 90.000 persones per malalties relacionades amb l'alimentació insana. De fet, se li poden atribuir entre un 40-55 % de les malalties cardiovasculars, un 45 % dels casos de diabetis i entre un 30 i un 40 % d'alguna mena de càncer, com el d'estómac i de còlon. La suma d'aquestes tres malalties dona com a resultat **6 milions de malalts** a tot el món que tenen com a principal factor de risc l'alimentació insana.

Tanmateix, existeix un problema de **desigualtat en la distribució** d'aquests aliments que es mostra tant en l'àmbit mundial (països del Sud global vs. països del Nord global) com local (barris amb nivell socioeconòmic baix vs. barris amb alt nivell socioeconòmic alt).

MALBARATAMENT ALIMENTARI

El malbaratament d'aliments que es produeix des de la producció fins al consum i postconsum mostra una vegada més la ineficiència del sistema alimentari industrialitzat.

La Comissió Europea estima que cada any es desaprofiten en el món més de **1.300 milions de tones d'aliments**, és a dir, 1/3 de la producció mundial, dels quals 89 milions de tones de menjar en bon estat es malbaraten a la Unió Europea.

Interessos ocults de la indústria alimentària

Com hem vist, la mala alimentació i les malalties associades representen, avui dia, el primer problema de salut de l'Estat espanyol. Davant un problema d'aquesta magnitud, les administracions públiques haurien de comptar amb un pla que identifiqués les causes, que abordés el problema i que posés en marxa solucions efectives. En canvi, l'estudi demostra no només la **inactivitat per part de l'administració** per solucionar aquest problema, sinó com l'Estat s'ha convertit en un aliat natural de la indústria a l'hora de dissenyar i executar polítiques públiques totalment contràries a l'interès de la ciutadania.

La indústria ha creat una narrativa que, gràcies a bones campanyes de màrqueting i a l'ajuda de diferents fundacions i organitzacions públiques i privades, s'ha anat repetint fins que la societat l'ha interioritzada. Els missatges més utilitzats han anat orientats a **culpabilitzar l'individu** i a tractar el problema des de la perspectiva dels mals hàbits, la dieta desequilibrada i la manca d'exercici. Un altre dels missatges ha estat que «no hi ha aliments bons ni dolents, sinó que tot depèn del conjunt de la dieta», i si això no ho afirma Nutrexpà o Bimbo, sinó una universitat de prestigi, llavors té molta més força. De manera conjunta, aquestes empreses aconseguixen el que no podrien assolir per separat. De fet, la majoria de les grans empreses alimentàries que contribueixen amb els seus productes a la mala alimentació han aconseguit lligar la seva imatge amb la salut. Per això, la **col·laboració amb l'administració pública i les organitzacions mèdiques** ha estat clau. Les empreses agroalimentàries saben que en la batalla de l'opinió pública és essencial que els seus arguments estiguin emparats per organismes, entitats o persones que sonin a científics.

QUI ÉS QUI? LES EINES QUE MANEGEN

Entre els actors de l'agroindústria i les principals eines que utilitzen per assolir els seus objectius, destaquen els patrocinis de càtedres universitàries, la creació de centres d'estudi vinculats a l'administració, el finançament de les investigacions científiques, la col·locació de gent afí

en llocs clau (amb noms i cognoms), les visites a professionals de la salut, els convenis de col·laboració amb mitjans de comunicació i la creació de campanyes conjuntes amb les administracions.

Educació alimentària, gènere i publicitat

DE NOU, UNA QÜESTIÓ DE GÈNERE

Durant segles l'educació alimentària ha estat una **responsabilitat** gairebé exclusiva de les dones. Les nostres mares, àvies i besàvies s'han encarregat de recollir informació sobre els aliments més saludables, cercar els preus més econòmics, inventar receptes per fer els plats més gustosos i, sobretot, educar la nostra forma d'alimentar-nos perquè cerquem aquells aliments que són més beneficiosos per a la nostra salut.

Tanmateix, amb la incorporació de les dones al mercat laboral, l'espai dedicat a l'educació alimentària s'ha reduït per manca de temps. En general, aquestes tasques no han estat agafades de forma corresponsable per altres membres de les famílies que no siguin dones. Tampoc ho ha fet, ni molt menys, l'Estat a través de l'**educació**, la informació fiable en centres de **salut** o la posada en pràctica de **polítiques públiques** que afavoreixin una alimentació més saludable. Així, les grans indústries alimentàries han omplert aquest buit, i en l'actualitat són un dels grans «educadors alimentaris» mitjançant el desplegament de les més diverses estratègies de màrqueting i publicitat.

NO ÉS VERITAT, NOMÉS ÉS PUBLICITAT

Ningú posa en dubte el fet que la publicitat sigui un element quotidià en el dia a dia. **Des de la infantesa** i al llarg de la nostra vida ens enfrontem contínuament, de forma directa i indirecta, a missatges publicitaris en totes les seves formes, i els anuncis relacionats amb l'alimentació en són els principals protagonistes.

Hem repetit tantes vegades aquesta frase que l'hem normalitzada. Però, en principi, la publicitat no ens hauria d'enganyar. Naturalment, s'entén que en formen part de les estratègies l'exageració, el lirisme, les metàfores o l'emotivitat. És legítima l'estratègia d'evocació. Ara bé, quan això s'utilitza directament per vendre'ns alguna cosa significativament diferent de la que ens mostren entrem en un altre terreny. De quin terreny parlem? De l'engany amb totes les lletres. La **publicitat enganyosa** és aquella que conté informació que podria resultar capciosa per als consumidors, que conté afirmacions o omissions explícites o implícites que és possible que dirigeixin malament un consumidor en les decisions que pren a l'hora de realitzar una compra.

LA MODA DEL NATURAL, ARTESANAL, CASOLÀ

Què ens evoquen aquests reclams? I, el més important, quines característiques ofereixen les marques que els utilitzen per poder afirmar, de forma tan contundent, que els seus productes es poden catalogar com a tals? Quan comprem un pernil dolç artesà, és realment artesà tal com l'entén la normativa? Quan ens mengem un pa de motlle natural, és realment natural? Què té de natural? Quan bevem un got de llet enriquida amb nous, ens estan ajudant a prevenir les malalties cardiovasculars tal com diu l'anunci?

Els reclams publicitaris més comuns en l'alimentació són utilitzats **sovint sense cap mena de fonament**, de manera il·legal, o bé aprofitant un camí normatiu inexistent, fent creure al consumidor que els productes posseeixen unes qualitats que no tenen ni de lluny.

ARTESANAL

Aquest reclam l'utilitzen diferents marques per presentar els seus productes. La producció artesanal està regulada per diferents **normatives**, i perquè un producte ho sigui considerat ha de comptar amb una sèrie de **característiques diferencials** que els productes industrials, lògicament, no tenen. El cas és que algunes marques se salten alegrement la base de la producció artesanal i decideixen catalogar el seu producte com a cosa que no és. Quan s'utilitza el reclam d'artesanal, la indústria desvirtua el concepte en detriment de les produccions que sí que ho són.

NATURAL

Amb aquest concepte, la indústria alimentària ho té més fàcil. L'ús d'aquest reclam és molt usat per les marques perquè és atractiu i perquè es tracta d'un **terme que no està regulat**. Ens trobem davant un buit legal que aprofiten moltes marques.

CASOLÀ

Com bé explica el mateix terme, si un producte és casolà és que està fet a casa. Per tant, el més proper serien aquells productes que provenen de la producció **a petita escala i de venda en circuit curt**. La normativa europea preveu aquesta mena de producció, i per tant la paraula casolà o d'altres de similars haurien de reservar-se a aquestes produccions.

ENRIQUIT

Una altra de les estratègies preferides per les marques a l'hora d'anunciar-se és introduir en el producte un ingredient reconegut com a saludable i d'aquesta manera poder basar la publicitat entorn a aquest component. Un clar exemple és la llet enriquida amb nous, ja que la fruita seca ajuda a prevenir les malalties cardiovasculars. Per tant, si injectem nous en pols a la llet ja podem dir que aquest producte serà beneficiós per al nostre cor. No hem d'oblidar una cosa bàsica: molts dels **aliments en el seu estat original contenen aquestes propietats**, sense necessitat d'haver estat complementats amb cap compost o component actiu. La majoria d'aliments sense manipular contenen més compostos beneficiosos que els enriquits.

Alternatives

DES DE L'ACCIÓ INDIVIDUAL I/O COL·LECTIVA

Per fomentar un model alimentari més saludable, just i sostenible, serà molt important consumir de forma conscient i informada, i resseguir el camí que ha fet un producte fins que ha arribat a les nostres mans.

Prioritzar els aliments de temporada, de proximitat, ecològics, els aliments que es venen a granel i sense envasos –especialment de plàstic, més difícils per gestionar– serà clau per dur una dieta saludable i sostenible.

De la mateixa manera, serà important seguir comprant en els mercats locals, botigues de barri o grups de consum, per revitalitzar l'economia local i per generar feina, impulsar el desenvolupament rural i l'equilibri demogràfic entre els pobles (cada cop més buits) i les grans ciutats (cada cop més saturades de població). A més, el model agroecològic preservarà el medi ambient i mantindrà relacions comercials més justes entre els qui produeixen aliments i els que els consumeixen.

DES DE L'ACTIVITAT DOCENT

Obrir al jovent totes aquestes opcions de producció, transformació, comercialització o consum d'aliments en la seva vida quotidiana i professional és possible si incorporem a la nostra activitat docent algunes accions com canviar els destins de les excursions, abordar els continguts curriculars des d'un punt de vista transformador o poder conèixer en primera persona aquestes alternatives. A través de la nostra tasca professional podem contrarestar els efectes de la publicitat o, com a mínim, oferir eines perquè el nostre alumnat rebi aquests missatges amb una actitud crítica.

Com hem vist, l'alimentació des de l'enfocament de la sobirania alimentària, sostenibilitat, gènere i justícia social abraça tants de temes que la podem incloure com a fil conductor en gairebé qualsevol mòdul formatiu o pla educatiu de centre.

Referències bibliogràfiques

Civio, Fundación y García, Ferran (2015). *Confiad en mí. Puertas giratorias, conflictos de intereses y amistades peligrosas entre la industria y los organismos de salud*. Disponible a: https://cat.justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/informe_lobby_lobo_1.pdf

García, Ferran (2016). *Dame veneno. Viaje al centro de la alimentación que nos enferma*. Disponible a: <https://defiendeme.org/wp-content/uploads/2018/09/informe-dameveneno-FINAL-BAJA.pdf>

García, Ferran (2015). *Mentida Prodida. Breu repàs a l'alimentació xerraire*. Disponible a: https://cat.justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/mentida_podrida_breu_repas_a_lalimentacio_xerraire_0.pdf

García, Ferran (2018). *El meu primer verí. La gran estafa de l'alimentació infantil*. Disponible a: https://cat.justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/primer_veneno_cat_web_ok.pdf

Asensio, Claudia y Reina, Liliana (2019). *Guía Universitaria de la Alimentación Sostenible*. Disponible a: https://justiciaalimentaria.org/sites/default/files/docs/guia_universitaria_de_alimentacion_sostenible_informe_completo.pdf

Recursos audiovisuales

Dame veneno, alerta alimentaria: <https://www.youtube.com/watch?v=DeawKDGisjA>

Dame veneno (campanya): https://www.youtube.com/watch?v=0ee-y1w1t_0&t=15s

A love story (Chipotle mexican grill): <https://www.youtube.com/watch?v=DDG-kumi6Pk>

Saber - Comer (CALISA-FAUBA): <https://www.youtube.com/watch?v=0UMZQDTht6E>

Las voces de la huerta (Ángela Palomares): <https://vimeo.com/143892834>

I si cultivem un món millor? (Scarecrow_Chipotle Mexican Grill): <https://www.youtube.com/watch?v=DY-GgzZKxUQ&t=1s>

4

ECONOMIES TRANSFORMADORES I MÓN LABORAL

Per
Anna Muñoz Gil
i **Alicia Sevilla Atienza**

Introducció

En aquest mòdul volem reflexionar sobre l'economia i el món laboral, atès que una de les grans preocupacions del nostre jovent és **cercar d'una feina** que els permeti accedir als recursos imprescindibles per al sosteniment de les seves vides en el món que habitem.

Hem de reconèixer que en el context actual aquest objectiu no resulta una tasca fàcil, ja que el model econòmic dominant és, per definició, exclouent. Els recursos, la informació, els diners i el poder estan cada cop en més poques mans, alhora que l'altra cara d'aquesta acumulació desmesurada ens mostra cada vegada més i més persones desposseïdes fins i tot de l'accés als **drets humans** més bàsics. L'alimentació adequada, la salut o l'habitatge són alguns d'aquests drets vulnerats per un model econòmic que genera enormes desigualtats.

Tanmateix, són moltes les persones que ja estan funcionant amb altres models econòmics, altres indicadors i altres valors, i això succeeix a tots els racons del planeta. A aquest conjunt d'alternatives econòmiques les anomenarem **economies transformadores**, ja que totes aspiren a una transformació socioeconòmica que permeti situar les persones, les comunitats i el medi ambient en el centre, molt per damunt de qualsevol tipus d'acumulació crematística.

Què és l'economia?

ORIGEN DEL TERME

L'economia és quelcom que forma part del nostre entorn, que ens afecta i ens preocupa. Cada dia llegim notícies que parlen sobre la situació econòmica, ocupa gran part del discurs mediàtic i pot, fins i tot, amargar-nos l'esmorzar. Ens interessa **l'origen** de la paraula, perquè en aquest mòdul pretenem reflexionar sobre quin n'ha estat el significat i les atribucions que s'han invisibilitzat, i les desigualtats que això ha generat. Però... què és realment l'economia?

Quan ens fem aquesta pregunta, les primeres idees que ens venen al cap estan relacionades amb els diners, la borsa, grans empreses, el PIB, les inversions, la feina... Però és interessant cercar l'arrel de la paraula i observar que ve del grec i que es refereix a **οἶκος (casa) i νέμωμαι (administració)**. Així, doncs, originalment economia feia referència a quelcom molt proper i necessari per al sosteniment de totes les famílies, l'administració de la casa. Encara que tinguem una idea aproximada del que significa la paraula economia, les ciències econòmiques n'han anat modificant la definició i tergiversant el significat original en funció de l'enfocament de la teoria de torn. Així, des d'aquella «administració de la llar» fins a les actuals **economies transformadores**, existeixen una infinitat de definicions d'economia.

MODELS ECONÒMICS

Per entendre l'economia actual i la situació del mercat laboral avui en dia, ens detindrem un moment en l'origen del model econòmic dominant en el segle XXI: el **model capitalista**.

Adam Smith (1723-1790), considerat el pare de la ciència econòmica moderna, defineix el model capitalista segons el creixement econòmic de la nació, com un procés que resulta de l'acumulació de capital, l'expansió de mercats i el creixement de la producció, la productivitat i l'ocupació. La teoria de Smith s'assentava sobre dos pilars: la divisió i especialització del treball i l'apropiació dels recursos naturals. Tanmateix, en el context actual d'hipertecnologització i exhauriment de recur-

sos, aquests fonaments han deixat de ser vàlids, i, per tant, el model capitalista no pot considerar-se un model útil per solucionar els greus problemes de desigualtat i sostenibilitat a què ens enfrontem en el segle XXI: és més, el podem considerar un dels grans causants.

Per això, des de diferents àmbits científics i socials es van desenvolupant discursos crítics amb el funcionament del model econòmic capitalista: un corrent de caps i mans està construint un model de maneres de viure, de fer economia –de treballar, d’habitar, de consumir, de conviure– establertes sobre unes bases materials i culturals diametralment oposades al capitalisme. Aquest discurs s’està configurant actualment sota el paradigma de les **economies transformadores**.

QUINS VALORS PROMOU CADA MODEL?

Les economies transformadores que han anat creixent amb força les darreres dècades **sorgeixen des de col·lectius** que han anat quedant en els marges o directament fora del sistema capitalista: dones, pobles originaris, economies informals, comunitats de barris perifèrics, pobles expulsats dels seus territoris, etc. Totes aquestes propostes econòmiques es troben amb el **desafiament de construir una visió comuna** que els permeti aglutinar-se en un relat més ample i compartit de transformació socioeconòmica. Si bé és cert que totes comparteixen valors i objectius, encara hi queda camí per recórrer cap a la **interseccionalitat** d’aquests models econòmics alternatius.

MODEL CAPITALISTA

Acumulació de la riquesa.

Invisibilització o externalització del treball reproductiu.

Jerarquització de les decisions per part d’una cúpula de poder.

Aposta per l’empresa jeràrquica.

Acumulació de capital com a objectiu.

Mesura de la riquesa (i el desenvolupament) a través del PIB.

Defensa d’un mercat que s’autoreguli a través de l’oferta i la demanda.

Una de les activitats fonamentals és el mercat financer.

Aposta per la deslocalització per tal d’abaratir les despeses de producció.

ECONOMIES TRANSFORMADORES

Distribució de la riquesa.

Redistribució del treball productiu i reproductiu.

Democratització de les grans decisions econòmiques.

Aposta pel cooperativisme empresarial.

Utilitat social i sostenibilitat ecològica com a objectiu.

Mesura de la riquesa segons ítems com la feina reproductiva, el bé comú o la sostenibilitat ambiental.

Defensa d’un mercat regulat per l’Estat o per la mateixes comunitats amb criteris socials i mediambientals.

Proposta d’eliminació del mercat financer, ja que es considera el diner com un mitjà d’intercanvi i no una mercaderia.

Aposta per la relocalització econòmica per afavorir l’economia local i per generar comunitats estables.

Què aporten les economies transformadores?

DECREIXEMENT

És necessari reduir el consum per tal de possibilitar la coexistència amb el món natural. La biosfera té uns **límits naturals** que el capitalisme ha obviat. Aquests límits han estat sobrepassats, per la qual cosa és imprescindible introduir el criteri d'austeritat i de redistribució en l'ús de recursos materials i energètics. En resum, es pot **viure millor consumint menys** en el mercat, treballant menys hores a canvi d'un salari i alliberant temps per a altres activitats.

INTERDEPENDÈNCIA

Les cures mostren que la vida és una realitat d'interdependència: l'única manera **bregar amb la vulnerabilitat** és juntament amb altres: «La precarietat implica [...] la dependència d'unes persones que coneixem, o que tot just coneixem, o que no coneixem de res» (Butler, 2009: 30).

VIURE MILLOR

És indispensable repensar què ens fa feliços i intentar transformar els nostres **estils de vida**. Hem de definir què desitgem, què fa que la vida sigui vividora i garantir la satisfacció de forma col·lectiva i en forma de drets. Segons Marisa Pérez Colina, el **benestar** seria la garantia comuna de recursos que permeten tirar endavant projectes de vida digna, propis i autònoms.

DEMOCRATITZAR LES LLARS

Allò personal és polític. Allò aparentment privat està profundament condicionat per estructures normatives opressives i serveix al propòsit d'invisibilitzar la reproductivitat. Per això s'aposta per: construir **relacions**

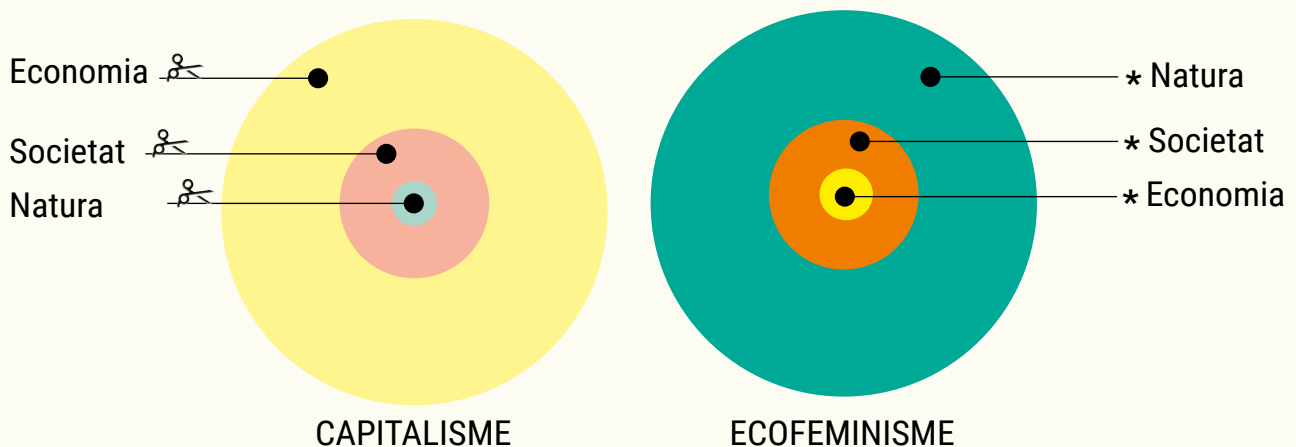
d'horitzontalitat dins de la llar, construir formes de convivència lliurement triades i compaginar la llibertat i el compromís, de manera que se socialitzin els problemes en la comunitat amb una participació important de les polítiques públiques.

Altres aportacions desde l'ecofeminisme

Des de l'**economia feminista** s'han realitzat grans avenços en la investigació de les cures com a eix essencial per a la reproducció de la vida, cosa que el model capitalista deixa totalment fora. En aquest sentit, Ana F. Vega (2006) proposa dibuixar una nova realitat que s'organitzi mitjançant un model de xarxes en tres nivells interconnectats: llars, comunitats i institucions col·lectives.

Com podem observar, l'economia feminista aporta una profunda anàlisi sobre les relacions econòmiques, partint de les llars i passant per les empreses i per l'estat. Dona un paper primordial a les feines reproductives (entre les quals hi ha l'alimentació i l'educació alimentària de les famílies), sense les quals és impossible la vida. Així, doncs, fa evidents feines que han estat històricament invisibilitzades (cures, neteja, cuina, organització de la casa...) per caminar cap a un model econòmic que valori les **feines de cures** i ens permeti tenir vides dignes.

Des de la **visió ecofeminista**, el sistema econòmic actual ha de donar la volta a les fonts de riquesa i a les seves prioritats, i ha de reconèixer que som éssers ecodpendents i interdependents.

Font: *Guía de análisis de prácticas de corresponsabilidad en la Economía social y solidaria*. MARES Madrid (2019).

Les economies transformadores

Compartim algunes de les propostes econòmiques transformadores més interessants:

ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA

L'economia social i solidària va ser construïda sobre les bases del cooperativisme, però actualitzant les pràctiques de les cooperatives i empreses socials cap a models més democràtics i horitzontals. Recupera els *valors del cooperativisme clàssic*, i aprofundeix en la Carta de *Principis de l'Economia Solidària*. Encara avui se segueixen fent revisions per incorporar en més gran mesura la interseccionalitat, la perspectiva de gènere, la sostenibilitat i el compromís amb les generacions futures. En aquest sentit, en països com l'Argentina aquest corrent ha agafat punts de contacte amb l'economia popular, que aquí coneixem com economia informal.

ECONOMIA FEMINISTA

Té el seu eix vertebrador en el fet d'ubicar la vida i les cures en el centre dels processos econòmics i socials. Les economistes que s'identifiquen amb aquest corrent porten anys advertint de la crisi de cures i dels embats que podria tenir sobre les condicions de vida de les persones i dels recursos del planeta el model d'acumulació de capital, els efectes del qual avui veiem reflectits en les nostres vides. Economistes com *Amaia Pérez Orozco* o *Cristina Carrasco* posen el focus d'anàlisi en la visibilització del paper imprescindible de les dones en el sosteni-

ment d'aquests processos que fan possible la vida, però també en altres àmbits com la bretxa salarial, el factor cultural que comporta la precarització de les feines de cura o la segregació horitzontal i vertical que encara presenta l'estructura del mercat laboral.

ECONOMIA DELS COMUNS O PROCOMUNA

Tracta de superar el paradigma de l'economia basada en els béns privats, i defineix una sèrie de béns comuns des de la perspectiva que totes les persones som interdependents i ecodpendents. Defineix els *béns comuns* segons allò que necessita el conjunt de la societat per a la seva subsistència i els divideix en tres grups: comuns urbans, comuns naturals i comuns digitals. Proposa una comunitat política que s'encarregui de gestionar aquests béns d'una manera sostenible, basada en l'autogestió i en la participació horitzontal de la comunitat, i que superi la dualitat mercat-estat. Tenir béns comuns no només ens dona drets, sinó també deures o responsabilitats, i aquest valor ha de ser potenciat per una tasca educativa essencial.

AGROECOLOGIA I MOVIMENTS PER LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA

L'agroecologia i el moviment per la sobirania alimentària juga un paper clau a l'hora de repensar el model agroalimentari com a peça bàsica per al sosteniment de la vida, que és també el replantejament de la nostra relació amb la Terra i els cicles naturals. Aquesta proposta, sense ser en el fons un model econòmic, connecta amb els corrents d'economia ecològica, del decreixement i del bé comú. En els últims anys, ha fet una revisió profunda del seu argumentari per destacar el valor de les dones en la consecució del dret a l'alimentació, per la qual cosa podem dir que comença a confluir amb les propostes de l'economia feminista.

ECONOMIES NO TAN TRANSFORMADORES

El fet que aquestes noves visions de l'economia estiguin cercant un forat per posicionar-se com a alternatives reals comporta un **risc molt subtil**: l'aparició de corrents que segueixen estant en el marc de l'economia capitalista i que incorporen algun element políticament correcte, però en el fons poc transformador.

És l'exemple de l'anomenada **economia verda o capitalisme verd**, que no proposa un canvi de sistema econòmic, sinó una reducció dels impactes ambientals del capitalisme actual. Per descomptat que és un avenç, però no mena a cap canvi en la redistribució de la riquesa ni en la reducció de desigualtats.

De manera similar, l'**economia circular** presenta una aposta pel reciclatge i la reincorporació dels residus com a noves matèries primeres del sistema productiu. Tanmateix, amb prou feines posa el focus en la reducció del consum. Bé sabem que no tots els residus es poden reutilitzar ni reciclar, i que el nombre de vegades que un recurs es pot tornar a emprar també és limitat. A més, les empreses que es dediquen al reciclatge també s'han construït segons el sistema capitalista d'acumulació, de manera que no constitueixen un model amb el qual puguem comptar per al decreixement i la redistribució.

Per la seva banda, l'**economia inclusiva** neix per mitigar els impactes del capitalisme sobre sectors de població que van quedant exclosos del sistema. Aquesta proposta se sosté en una intervenció forta de l'estat. De totes maneres, no tots els estats es poden permetre aquesta inversió en sistemes de protecció social, així que, en definitiva, el sistema econòmic capitalista seguiria el seu curs concentrant la riquesa en cada vegada més poques mans. És a dir, es tracta d'una solució d'emergència que només pot arribar a unes poques persones, però que no acabarà amb les desigualtats.

Finalment, existeix un gran debat internacional sobre la definició de les **economies col·laboratives**, atès que inclouen maneres molt diverses d'organitzar la gestió de recursos i l'oferta de serveis al marge de les formes empresarials tradicionals. Bancs de temps, monedes entre iguals, projectes per compartir terra, intercanvis, espais de co-working o crowdfunding en són alguns exemples positius. L'altra cara d'aquesta mena de pràctiques apareix en casos com Uber, Airbnb o Glovo, en què el model capitalista aprofita els buits legals sobre aquestes formes organitzatives de l'economia amb l'objectiu de seguir concentrant la riquesa i especulant amb les necessitats bàsiques de la població.

Accedir al mercat laboral

LA TASCA DOCENT

En l'escenari canviant en el qual ens trobem avui, com a docents som davant el repte de preparar els nostre col·lectiu d'estudiants perquè puguin **afrontar un mercat laboral** totalment volàtil i fluctuant, i un sistema econòmic que tendeix a la concentració de riquesa en poques mans i, per tant, a l'exclusió. Amb aquest panorama, si ens proposem col·laborar en la transició del model econòmic capitalista cap a altres propostes més justes, sostenibles i equitatives, el nostre alumnat necessitarà dos pilars fonamentals per iniciar aquest camí: una **escala de valors** –eco-socials– enfortida i una caixa **d'eines** que els permeti portar a terme la seva proposta de vida davant un model econòmic advers.

Pel que fa als valors proposats per les economies transformadores, reconeixem una coincidència gairebé literal amb aquells principis que s'enuncien des de les pedagogies transformadores que hem vist en el mòdul 1, cosa que té la seva lògica atès que totes dues volen **promoure la transformació positiva** de les nostres societats. És oportú recordar que les pedagogies transformadores tenen la seva base en *l'educació emancipadora*, els principis de la qual seran els fonaments des d'on assolir altres mons possibles mitjançant la reflexió, el pensament crític, el diàleg i l'acció.

Amb aquesta base hem de dissenyar una caixa d'eines amb què puguem preparar el nostre alumnat per **crear, cooperar, reconèixer la diversitat, experimentar, comunicar-se, qüestionar, investigar** i, sobretot, **equivocar-se i ser resilients**. Desafortunadament, el món laboral permet poques equivocacions, perquè d'això depèn la viabilitat i sostenibilitat de les iniciatives econòmiques. Tanmateix, comptem amb l'opció de fer de l'espai educatiu aquesta sala d'experimentacions fallides que prepari l'alumnat. Per aquesta raó, metodologies com l'aprenentatge basat en reptes o l'**aprenentatge basat en projectes** poden ser realment determinants en el desenvolupament d'aquestes capacitats.

ALGUNES ORIENTACIONS

Sense ànim de donar receptes que després resultin infructuoses, hem trobat algunes qüestions comunes a diferents experiències d'innovació pedagògica que poden afavorir l'adquisició d'aquest conjunt d'eines i valors per part de l'alumnat:

- Generar projectes **transversals** que permetin incidir de manera reiterada en el desenvolupament de les capacitats.
- Evitar accions puntuals, desconnectades o aïllades en els mòduls de FOL o EIE.
- Potenciar l'autonomia amb eines de **planificació, seguiment i autoavaluació**.
- Fomentar les **classes fora de l'aula** que permetin conèixer el territori i diferents problemes reals.
- Afavorir la motivació, la participació i la **celebració** d'aprenentatges (basats tant en encerts com en «errors»).
- **Donar exemple** de motivació, experimentació, col·laboració i escolta activa.
- Revisar i incorporar **critèris** i mètodes d'avaluació conseqüents amb l'objectiu transformador.

SEGUIR TRANSFORMANT

Estem segures que en la vostra pràctica docent poseu en joc moltes altres propostes transformadores, i per això us animem que les poseu en comú. Ens podeu enviar un correu a [i les compartirem a l'equip d'eines](#) de la vostra família professional.

Referències bibliogràfiques

Orozco, Amaya P. (2014). **Subversión feminista de la economía**, Madrid, **Traficantes de sueños**.

Disponible a: [https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/Subversión feminista de la economía_Traficantes de Sueños.pdf](https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/Subversión_feminista_de_la_economía_Traficantes_de_Sueños.pdf)

CERAI (2019). **100 Iniciativas locales para una alimentación responsable y sostenible**.

Fundación Carasso. Disponible a: https://cerai.org/wordpress/wp-content/uploads/2019/05/publicación_100iniciativasSATenEspaña-CERAI.pdf

ACPP (2018). **La economía social y solidaria en el contexto educativo. Guía para el profesorado**.

Ayuntamiento de Madrid. Disponible a: https://www.acpp.com/wp-content/uploads/2018/03/ACPP_ESS_contexto_educativo_web.pdf

Hegoa y Justicia Alimentaria (2020). I si creem una cooperativa agroecològica? Aprentatge col·laboratiu basat en reptes. Disponible a:

Català: [https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa agroecologica CATALAN simples_compressed.pdf](https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa_agroecologica_CATALAN_simples_compressed.pdf)

Castellà: [https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa agroecologica simples_compressed.pdf](https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa_agroecologica_simples_compressed.pdf)

Èuscar: [https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa agroecologica EUSKERA simples_compressed.pdf](https://redalimentacion.org/sites/default/files/Cooperativa_agroecologica_EUSKERA_simples_compressed.pdf)

Economistas sin fronteras (2019). **Guía de aprendizaje colaborativo basado en retos. Trabajando la ESS en FP y la Universidad.** Disponible a:

Castellà: <https://ecosfron.org/wp-content/uploads/2020/02/GUÍA-DE-APRENDIZAJE-COLABORATIVO-BASADO-EN-RETOS-castellano.pdf>

Èuscar: <https://ecosfron.org/wp-content/uploads/2020/02/GUÍA-DE-APRENDIZAJE-COLABORATIVO-BASADO-EN-RETOS-euskera.pdf>

Recursos audiovisuales

Herrero, Yayo (2020). Emergencias: Una mirada polisémica a tiempos excepcionales. La Casa Encendida.

Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=0dE0uBe7TCg&ab_channel=LaCasaEncendida

Justícia Alimentària (2018). Alimentando La Habana. Disponible a:

<https://www.youtube.com/watch?v=CisNozTjBXU>

Carrasco, Cristina (2013). La economía feminista. Disponible a:

<https://www.youtube.com/watch?v=HylglzHxehU>

Economistas sin fronteras (2017). Haz economía: si no la haces, te la hacen. Disponible a:

<https://www.youtube.com/watch?v=3fl8bjtguOU&t=2s>

5

IDEES PER A L'ELABORACIÓ DE PROJECTES D'INNOVACIÓ EDUCATIVA

Per
Gema Celorio Díaz
i **Patricia Gómez Ruiz**

Frases que ens inspiren

La innovació educativa és un procés que implica la selecció, l'organització i la utilització creativa d'elements vinculats a la gestió institucional, al currículum i/o a l'ensenyament, i és normal que una innovació educativa impacti més d'un àmbit, ja que sol respondre a una necessitat o problema que regularment requereix una resposta integral. Per donar aquesta resposta integral s'ha de seguir un model centrat en la resolució de problemes: això implica realitzar un conjunt d'accions que necessàriament han de ser desenvolupades d'una manera deliberada i sistemàtica amb l'objectiu d'assolir un canvi durador que pugui ser considerat com una millora de la situació prèviament existent. El desenvolupament d'aquest conjunt d'accions ha de ser impulsat des d'una gestió democràtica que permeti, per una banda, atorgar una direcció horitzontal al procés d'elaboració i, per una altra, aconseguir que el canvi es visqui com una experiència personal que, alhora, implica la cooperació de diferents actors.

(Barraza, 2013:15)

Una bona innovació és aquella que aconsegueix integrar-se amb altres components del procés educatiu o pedagògic per provocar una sinergia que ens porti a la millora educativa.

(Barraza, 2013:16)

[...] es tractarà d'un compromís propi per anar identificant, i, si hi cap, eliminant, certes condicions que converteixin la nostra feina en un obstacle per a la formació satisfactòria de l'alumnat. Un procés que no té punt d'arrancada ni de final perquè resulta consubstancial a l'exercici responsable de la docència. (Martin, 1992:23).

Estructura possible per a un projecte d'innovació

QUINS SERAN ELS AGENTS INNOVADORS?	<p>PROFESORAT</p> <p>EQUIP DIRECTIU</p> <p>ESTUDIANTS</p> <p>FAMÍLIES</p> <p>EMPRESES D'ECONOMIES TRANSFORMADORES</p> <p>AGENTS SOCIALS</p> <p>INSTITUCIONS...</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ES TRACTA D'IDENTIFICAR I MOBILITZAR L'EQUIP QUE REFLEXIONA, DELIBERA, ANALITZA I IDENTIFICA EL CONTINGUT I LA NATURALESA DEL PROJECTE D'INNOVACIÓ EDUCATIVA. US SUGGERIM LA IDEA DE REBRE ALGUNA FORMACIÓ TEMÀTICA AMB EL GRUP MOTOR QUE ANEU CONFIGURANT. • DESTAQUEM L'INTERÈS QUE ES CONFORMI UN GRUP (D'ENTRE 3 I 7 PERSONES, COM A REFERÈNCIA IDEAL) PERQUÈ L'IMPULS SIGUI COL·LECTIU I L'ABAST DEL PROJECTE, MÉS GRAN. L'IMPORTANT ÉS COMENÇAR AMB AQUELLES MÉS MOTIVADES I ANAR SUMANT FORCES. • ATÈS QUE, EN EL NOSTRE CAS, TREBALLAREM AMB PROPOSTES VINCULADES A L'ALIMENTACIÓ, POT TENIR ESPECIAL INTERÈS CONVIDAR A PARTICIPAR EN EL PROJECTE (DES DEL DISSENY FINS A LA POSADA EN MARXA, DESENVOLUPAMENT I AVALUACIÓ) ELS AGENT SOCIALS DEL CONTEXT I LES PERSONES PRODUCTORES. • ÉS INTERESSANT CREAR ALIANCES AMB ALTRES CENTRES I ENTITATS EDUCATIVES COM ONG QUE ABRACIN TEMES COM EL QUE VULGUEU INVESTIGAR O MILLORAR.
COM ÉS LA FOTO? DIAGNOSI EDUCATIVA	<p>CONTEXT</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ÉS IMPORTANT DESTACAR AQUELLS ELEMENTS DEL CONTEXT QUE ENS DONIN PISTES SOBRE LES CARACTERÍSTIQUES DE L'ENTORN (TERRITORI) ON S'UBICA EL NOSTRE CENTRE EDUCATIU (URBÀ/ RURAL), TIPUS DE POBLACIÓ (ESPECIALMENT LA QUE DESPRÉS ES REFLECTEIX EN LA QUE ACUDEIX AL NOSTRE CENTRE, TIPUS DE FAMÍLIES), ACTIVITATS ECONÒMIQUES (AQUÍ ENS INTERESSA ESPECIALMENT ALLÒ RELACIONAT AMB L'ALIMENTACIÓ, ENCARA NO NOMÉS), TEIXIT SOCIAL (XARXES, COL·LECTIUS ACTIUS, INICIATIVES COOPERATIVES AGRÍCOLA-RAMADERES, MERCATS LOCALS, GRUPS DE CONSUM), PROBLEMÀTIQUES RELLEVANTS... • EL NOSTRE CENTRE. DESCRIPCIÓ DEL TIPUS DE CENTRE, CLAUSTRÉ, ALUMNAT... PROJECTE EDUCATIU, VALORS I TIPUS D'EDUCACIÓ QUE DEFENSEM. POTENCIALITATS QUE EXISTEIXEN EN EL NOSTRE CENTRE PER INCORPORAR PROCESSOS VINCULATS A LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA COM A ENFOCAMENT DE GÈNERE. PROBLEMES QUE HEM DETECTAT QUE CONDICIONEN LA BONA MARXA EDUCATIVA (MOTIVACIÓ DE L'ALUMNAT, AÏLLAMENT DOCENT, ENFOCAMENTS DISCIPLINARIS, TENDÈNCIES O VISIONS CONSERVADORES, PROCESSOS D'ENSENYAMENT-APRENENTATGE POC CRÍTIQS, ABSÈNCIA DE PROJECTES INCLUSIUS —EN MATÈRIA DE COEDUCACIÓ, DE DIVERSITAT...)

<p>TRIA DEDLA PREOCUPACIÓ TEMÀTICA</p>	<p>JUSTIFICACIÓ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ES TRACTA D'ARGUMENTAR PER QUÈ S'HA TRIAT ABORDAR UNA PROBLEMÀTICA CONCRETA, QUINA RELACIÓ TÉ AMB L'ÀMBIT DE L'ALIMENTACIÓ I PER QUÈ ES CONSIDERA QUE ABORDAR AQUESTA QÜESTIÓ MILLORARÀ LA QUALITAT EDUCATIVA I LA FORMACIÓ PROFESSIONAL QUE REP EL NOSTRE ALUMNAT. • CAL PENSAR DE MANERA ESTRATÈGICA I A LLARG TERMINI AMB LA IDEA DE DONAR ESTABILITAT ALS PROJECTES D'INNOVACIÓ I QUE A POC A POC VAGIN ABRAÇANT CADA COP MÉS ESPAI EN LA VIDA DEL CENTRE FINS A CONVERTIR-SE EN UN CENTRE INNOVADOR.
<p>DEFINICIÓ DEL CAMVI ESPERAT</p>	<p>OBJETIU</p>	<ul style="list-style-type: none"> • HEM DE PENSAR EN QUÈ CONSISTEIX EL PROJECTE I LA SEVA INSCRIPCIÓ EN EL MARC DE L'EDUCACIÓ PER A LA TRANSFORMACIÓ SOCIAL. ÉS A DIR, COM S'APLIQUEN ELS ENFOCAMENTS DE SOBIRANIA ALIMENTÀRIA, L'ENFOCAMENT DE GÈNERE, LA SOSTENIBILITAT I LES PEDAGOGIES CRÍTIQUES. ES TRACTA D'ENUNCIAR, DE LA FORMA MÉS PRECISA POSSIBLE, EL NUCLI —EL CANVI ESPERAT— SOBRE EL QUAL ARTICULAREM LA INTERVENCIÓ EDUCATIVA QUE ES CONCRETA EN EL NOSTRE PROJECTE D'INNOVACIÓ EDUCATIVA.
<p>CURRÍCULUM</p>	<p>MÒDULS IMPLICATS CONTINGUTS CURRÍCULARS COMPETÈNCIES</p>	<ul style="list-style-type: none"> • PENSEM QUINS SERAN ELS MÒDULS IMPLICATS EN EL PROJECTE, QUINS CONTINGUTS CURRÍCULARS TREBALLAREM, COM ES RELACIONEN AMB LA TEMÀTICA DE L'ALIMENTACIÓ, COM HI ESTABLIM ELS VINCLES I QUINES COMPETÈNCIES ES VEURAN REFORÇADES COM A RESULTAT DE LA IMPLEMENTACIÓ DEL PROJECTE.
<p>ASPECTES METODOLÒGICS</p>	<p>DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE D'INCORPORACIÓ DE METODOLOGIES ACTIVES I PARTICIPATIVES</p>	<ul style="list-style-type: none"> • DESCRIPCIÓ DE LA METODOLOGIA QUE APLICAREM PERQUÈ EL PROJECTE ES DESENVOLUPI SEGONS LES EXPECTATIVES (QUI S'ENCARREGA DE COORDINAR-HO, REUNIONS DE COORDINACIÓ, SEGUIMENT I AVALUACIÓ, QUINS RECURSOS O SUPORTS SÓN NECESSARIS...). • COM S'IMPLICA L'ALUMNAT EN TOT EL PROCÉS I QUINES METODOLOGIES ENS FARAN DE SUPORT PERQUÈ AQUESTA PARTICIPACIÓ SIGUI EFECTIVA, RELLEVANT I EMPODERADORA.
<p>EMPRESSES</p>	<p>MAPA D'IDENTIFICACIÓ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • UN ASPECTE IMPORTANT DELS NOSTRES PROJECTES D'INNOVACIÓ EDUCATIVA EN SOBIRANIA ALIMENTÀRIA ÉS LA IDENTIFICACIÓ D'EMPRESSES D'ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA AMB LES QUALS PODEM ESTABLIR DIFERENTS MECANISMES DE RELACIÓ (PRÀCTIQUES, VISITES, TESTIMONIS, INTERCANVI D'EXPERIÈNCIES, ACORDS DE COL·LABORACIÓ...). ÉS INTERESSANT, LLAVORS, COMPTAR AMB UN MAPA DE LES EMPRESSES D'ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA DEL TERRITORI (COOPERATIVES, PIMES, PETITES EXPLOTACIONS AGRÍCOLES O RAMADERES, COMERÇ LOCAL...) I DINTRE D'AQUEST MAPA, ES PODEN IDENTIFICAR AQUELLES QUE ESTARIEN INTERESSADES A ESTABLIR ALGUNA MENA D'ACORD DE COL·LABORACIÓ AMB EL PROJECTE DE ESTEM ELABORANT.

ACCIONES

ACTIVITATS I RECURSOS

- AQUÍ DESCRIVIM LES ACTIVITATS PRINCIPALS A TRAVÉS DE LES QUALS ES MATERIALITZA EL PROJECTE, I INCIDIM EN EL SEU CARÀCTER ESTRATÈGIC PER AL CANVI QUE ESPEREM. NO ÉS NECESSARI TANT FER UNA DESCRIPCIÓ DETALLADA DE CADA ACTIVITAT COM AGLUTINAR AQUELLES QUE ENS HAN DE PERMETRE AMPLIAR LES CAPACITATS (I COMPETÈNCIES) DE L'ALUMNAT. AIXÍ, PODEN SER ACTIVITATS D'INVESTIGACIÓ, DE COOPERACIÓ, D'APRENENTATGE-SERVEI, D'EMPRENEDORIA, D'ARTICULACIÓ —ENTRE SUBJECTES I AGENTS DIVERSOS—...
- CAL CERCAR SINERGIES ENTRE LES ACTIVITATS I L'ALUMNAT, I INTENTAR CREAR EL VINCLE ENTRE ALLÒ PERSONAL I POLÍTIC, DE MANERA QUE S'ENGANXI A PARTIR DE LES SEVES MOTIVACIONS.

AVALUACIÓ

SISTEMATIZACIÓ D'APRENENTATGES

- LA IDEA EN AQUEST CAS ÉS QUE PUGUEM DEFINIR UNA SÈRIE DE CRITERIS D'AVALUACIÓ. ALGUNS PODEN SER QUANTITATIUS, PERÒ HEM DE FER UN ESFORÇ PER IDENTIFICAR AQUELLS CRITERIS DE CARÀCTER QUALITATIU QUE SERAN ELS QUE ENS SERVEIXIN PER VALORAR L'IMPACTE DEL NOSTRE PROJECTE D'INNOVACIÓ EDUCATIVA EN SOBIRANIA ALIMENTÀRIA.
- ÉS IMPORTANT QUE, DE MANERA COL·LECTIVA, AMB LA PARTICIPACIÓ DE TOTS ELS AGENTS IMPLICATS, PUGUEM IDENTIFICAR I SISTEMATITZAR ELS APRENENTATGES QUE ES DERIVEN DE L'EXPERIÈNCIA, TANT AQUELLS QUE HAN REPRESENTAT AVENÇOS IMPORTANTS COM AQUELLS ALTRES RELACIONATS AMB LES DIFICULTATS SORGIDES I ELS MECANISMES QUE HEM DESPLEGAT PER INTENTAR SOLUCIONAR-LES EN CADA CAS.
- AQUEST PAS POT SER EL COMENÇAMENT DE LA SEGÜENT FASE DEL PROJECTE, ENTENENT QUE, MÉS QUE ESTRATÈGIES AMB UN PUNT D'INICI I UN PUNT FINAL, ESTEM OBRINT PROCESSOS DE MITJÀ I LLARG TERMINI.
- ÉS INTERESSANT CONTEMPLAR LA POSSIBILITAT D'UNA AVALUACIÓ EXTERNA QUE US DONI SUPORT PER DINAMITZAR I RECOLLIR AQUELLS APRENENTATGES I VALORS QUE PUGUIN ENFORTIR-VOS COM UN CENTRE INNOVADOR.

Referències bibliogràfiques

Barraza Macías, Arturo (2013). ¿Cómo elaborar proyectos de innovación educativa? Durango (Mèxic), Universidad Pedagógica de Durango. Disponible a: <https://docplayer.es/2636273-Como-elaborar-proyectos-de-innovacion-educativa.html>

Martin, Antonio (1992). Ideas prácticas para innovadores críticos. Sevilla, Díada Editoras.

Agraïments

La xarxa **ALIMENTACCIÓ** és possible gràcies a la feina conjunta de docents, equips directius, entitats de les economies transformadores, organitzacions socials i comunitat educativa en general. a totes elles agraïm la col·laboració per construir un sistema alimentari més saludable, just i sostenible.

ALIMENTACCIÓN parteix de Justícia Alimentària i Hegoa amb la voluntat de promoure un model alimentari basat en els principis de la sobirania alimentària, la sostenibilitat i el feminisme, i amb la voluntat que el centre escolar es converteixi en un agent transformador compromès amb la bona alimentació, el territori i la cura de la vida. Per això, les nostres organitzacions acompanyen el professorat i l'alumnat a l'hora de fomentar espais d'intercanvi de coneixements i de facilitar l'actualització i adequació de continguts educatius amb l'objectiu de generar consciència crítica i de mobilitzar la comunitat educativa davant les conseqüències socials, econòmiques i ambientals que es deriven del nostre model alimentari.

Escaneja aquest codi QR per a accedir a la versió digital amb enllaços:

<https://redalimentaccion.org/>

<https://es-es.facebook.com/Alimentaccion/>

Coneix tots els recursos per a Formació Professional a:
<https://recursosfp.redalimentaccion.org/>

ALIMENTACCIÓN

XARXA EDUCATIVA PER LA SOSTENIBILITAT ALIMENTÀRIA

REDALIMENTACION.ORG